

ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK PERSPEKTİFİNDEN VATANDAŞLIK: GELENEKSEL SONUÇLARIN DÖNÜŞÜMÜ

Yard. Doç. Dr. Meltem Sarıbeyoğlu*

GİRİŞ

Uluslararası hukukta birçok konuda vatandaş kavramına atıf yapıldığı veya birçok klasik hukuk ilişkisinin bu kavram üzerine kurulu olduğu gözlenebilir. Akla gelen başlıca iki kurum tabii ki bir yanda devletin vatandaşı üzerinde cezai yargı yetkisi ve diğer yanda ise diplomatik himaye kurumudur. 1907’de yapılan bir anlaşmayla devletler vatandaşlarının sözleşmeye dayanan alacaklarını başka devletlerden tahsil etmek amacıyla silahlı kuvvet kullanmaya başvurmayacaklarını kabul etmişlerdir.¹ Kısacası bu döneme dek, vatandaşın başka bir devletten alacağını tahsil etmek, savaşın haklı bir gerekçesi olarak kabul görmüştür. Vatandaşlığa sıkça gönderme yapan uluslararası insancıl hukuk, silahlı çatışmalar başladığında uygulanacak hukuk kurallarından oluşur (*jus in bello*). Uluslararası insancıl hukuk bağlamında vatandaşlığın kimi zaman uluslararası antlaşmalarda, paralı askerlik ve işgal altında ülkelerde sivilin korunması konularında olduğu gibi, temel bir kriter olarak ortaya çıktığı görülebilir. Yine Sivillerin Korunmasına İlişkin IV No.lu Cenevre Sözleşmesinin 4’üncü maddesi silahlı çatışmalar hukukunun geleneksel bir fonksiyonu olarak “düşman vatandaşları” korumayı amaçlamıştır. Bu nedenle uluslararası insancıl hukuk, temelde, tüm korumadan yararlanan düşman vatandaşları kapsayan bir “korunan kişiler” kategorisi öngörmüştür. Diğer yandan, uluslararası olmayan silahlı çatışmalar, tanımı itibarıyla kişileri yine kendi vatandaşlarına karşı korumaktadır. 2001’den başlayarak uluslararası hukuk terminolojisine giren koruma sorumluluğu ise devletin vatandaşı ile olan ilişkisine kimilerine göre yeni bir boyut getirmiş kimilerine göre insancıl müdahalenin adı değiştirilmiş hali olarak, devletin mutlak yetkisine terkedilmiş olmaktan çıkarmıştır. Uluslararası insancıl hukukta mülteciler, vatandaşlık vurgusunun ön plana çıktığı bir diğer alandır. Vatansızlar ve aynı ülke içinde yer değiştirmek zorunda bırakılan kişiler ise konunun diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Son başlık olarak, özellikle savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırım suçu bağlamında uluslararası insancıl hukuku ilgilendiren, iade etme veya yargılama ilkesi (*aut dedere aut judicare*) ile vatandaşın iade edilmezliği kuralı ilişkisi incelenmiştir.

Bu makalede, paralı askerlik, işgal altında ülkelerde sivilin ve koruma sorumluluğu bağlamında vatandaşlık, ilk bölümde, uluslararası insancıl hukukun vatandaşlığa sonuç bağladığı veya gönderme yaptığı konular olarak ele

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ 18 Ekim 1907 tarihli Sözleşmeye dayalı borçların Toplanması için Kuvvete Başvurmanın Sınırlanması Hakkında Konvansiyon (*Convention Respecting the Limitation of the Employment of Force for the Recovery of Contract Debts*) http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague072.asp (30.01.2012); Ayrıca bkz. Vaughan Lowe, *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 269.

alınmıştır. İkinci bölümde ise, silahlı çatışmaların sonucu olarak ortaya çıkan mültecilik ve savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırım suçundan dolayı vatandaşın iadesi gibi konular analiz edilmiştir. Tüm bu incelemelerden yola çıkılarak vatandaşlığa bağlanan sonuçların, uluslararası insancıl hukuk ve bağlantılı konularında nasıl evrildiği değerlendirilmiştir.

I. Uluslararası İnsancıl Hukukun Vatandaşlığa Gönderme Yaptığı Konular

Uluslararası antlaşmalarda, uluslararası insancıl hukuk bağlamında vatandaşlığın, özellikle ön plana çıktığı konular olarak paralı askerlik ve işgal altında ülkelerde sivillerin korunması, vatandaşlık kriterinin tartışmalı bir hale gelmesine neden olmuştur. Nitekim özel güvenlik/askeri şirketlerince istihdam edilen savaşan devlet vatandaşlarının statüsünün ne olduğu veya IV No.lu Cenevre Sözleşmesinin 4'üncü maddesinde yer alan sivillere ilişkin koruma hükümlerinden yararlanmak için "düşman vatandaşları" nitelenmesine girme konusu birer sorunsal olarak ortaya çıkmıştır. İnsancıl müdahale ve devamında koruma sorumluluğu ile devlet ve vatandaş arasında ilişkinin önemli bir boyutunu gözlemlemek mümkündür: Vatandaşın, devletin münhasır yetkisine terkedilmiş olmaktan çıkıp, uluslararası toplumun bir bütün olarak sorumluluğu alanına girmesi.

A. Paralı Askerlik

Paralı asker (*mercenary*), vatandaşı olmadığı savaşan bir devletin savaşçı silahlı güçleri arasına gönüllü olarak katılan ve hususi kazanç arzusuyla hareket eden kişidir.² Fakat bu kişileri şahsi maddi çıkar amacı dışında diğer herhangi bir amaçla yabancı silahlı kuvvetlere yardım için gönüllü olan kişilerden ayırt etmek gerekir.³ O halde, paralı asker, kişisel bir kazanç amacıyla yabancı bir devletin hizmetinde askeri operasyonlarda yer alan profesyonel asker olarak tanımlanabilir.⁴

Savaşların devletin sadece vatandaşlarından oluşan ordular ile yürütülme başlanması ve paralı askerlerin kullanılmasına karşı gelişen anlayış 18'inci yüzyıl sonları ile 19'uncu yüzyıl başlarına tekabül etmektedir.⁵ Vatandaşın devlete karşı yükümlülüğü kavramı geliştikçe ve milliyetçilik ve vatanseverlik gibi değerler ordular açısından arzu edilir ve kullanışlı görülmeye başlandııkça, savaşmak için bencil ve mali bir motivasyon, ahlaki yönden uygunsuz ve aşağı görülmeye başlanmıştır.⁶ Jean-Jacques Rousseau, dönemin anlayışını yansıtan şekilde şöyle söylemiştir: "Kamu hizmeti vatandaşların başlıca vazifesi olmaktan çıkar ve bizzat hizmet etmek yerine paralarıyla hizmeti ifa etmeye başlarsa devletin çöküşü uzak değildir. Savaşa gitmek gerektiğinde, birlik-

² Pietro Verri, Dictionary of the International Law of Armed Conflict, ICRC, Geneva, 1992, s. 71.

³ Ibid, s. 120. Örneğin herhangi bir kişisel çıkar için değil Müslümanlara yardım için Bosna ve Afganistan Savaşı sırasında savaşan mücahitlerin durumu ve sınıflandırılmalarındaki zorluk, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1600107.stm> (07.01.2012); UN. E/CN.4/2004/15, 24 Aralık 2003, para. 28, [http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/69ecaf81b3a74d8ac1256e5b00684da2/\\$FILE/G0317313.pdf](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/69ecaf81b3a74d8ac1256e5b00684da2/$FILE/G0317313.pdf) (30.01.2012)

⁴ Philip Sutter, "The Continuing Role of Belligent Reprisals", Journal of Conflict & Security Law, 2008, 13 (1), s. 113.

⁵ Sarah Percy, Mercenaries: The History of A Norm in International Relations, Oxford University Press, New York, 2007, s.121.

⁶ Ibid.

lere öderler ve evde kalırlar”.⁷ Yabancı askerlerin para karşılığı kiralanmasına karşı oluşan, ordunun vatandaştan oluşması kuralı şüphesiz sadece teoride ve pratikte bir dönüşüme değil moral bir temele de dayanmaktaydı.⁸ Vatandaşlarının kendisi için ölmeye hazır olduğu bir devlet, vatandaşlarını gözetin güçlü ve itibarlı bir devlet addedilmiş⁹ ayrıca medeni devletlerin paralı askerlik amacıyla bir nevi insan ticareti yapmayacağı anlayışı gelişmiş¹⁰, savaşın ise ancak bu savaşta kendi kişisel yararı da bulunan kişilerce onurlu bir şekilde yapılabileceği kabul görmüştür.¹¹

Paralı askerler konusu 1949 Cenevre Sözleşmeleri’ne Ek I No.’lu Protokolün 47’nci maddesinde düzenlenmiştir:

“1. Bir paralı asker savaşçı ya da savaş esiri olma hakkına sahip olmayacaktır.

2. Aşağıdaki tanımlara uyan kişiler paralı askerdir:

(a) Yerel olarak ya da yurt dışında, silahlı bir çatışmada savaşmak üzere işe alınmış,

(b) Aslında savaşlarda doğrudan yer almış olan,

(c) Özellikle özel kazanç arzusu ile savaşlarda yer almak istemiş olan ve aslında, çatışmaya dahil olan bir Tarafça ya da Taraf adına, söz konusu Tarafın, silahlı kuvvetlerindeki benzer rütbe ve işlevler için savaşçılara ön gördüğü veya ödediği miktarın üstünde maddi tazminat alacağı vaat edilen,

(d) Hem Çatışma Taraflarından birinin vatandaşı olmayan hem de bir çatışma Tarafınca kontrol edilen topraklar üzerinde ikamet etmeyen,

(e) Bir çatışma Tarafının silahlı kuvvetlerine mensup olmayan,

(f) Çatışma Taraflarından olmayan bir Devlet tarafından bu devletin silahlı kuvvetlerinin bir mensubu olarak resmi görevle gönderilmemiş olanlar.”

Aslında bu kişilerin, Cenevre Sözleşmeleri’nin koşullarını sağlamak kaydıyla, başlarında kendilerinden sorumlu bir komutan emrinde hareket ediyor, kendilerini sivillerden ayırt ediyor, silahlarını açık şekilde taşıyor ve savaş kuralı ve teamüllerine riayet ediyor olmak koşuluyla savaşçı ve savaş esiri statüsünün getirdiği koruma hükümlerinden yararlanmaları akla gelebilirdi.¹² Ancak I No.’lu Protokolün 47’nci maddesinin 1’inci fıkrasının açıkça buna engel olduğu görülmektedir. I No.’lu Protokolde yapılan bu tanıma göre, bir kişinin paralı asker olarak nitelendirilebilmesi için toplam altı koşulun yerine gelmesi gerektiğinden, uygulanması imkansız olmasa da çok zor olduğu anlaşılmaktadır.¹³ Bu nedenle olsa gerek, Geoffrey Best, 47’nci maddenin ortaya koyduğu bunca

⁷ Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract* (1762), G.D.H. Cole (Çev), Book 3, J.M. Dent & Sons, London, 1973, s. 265. Paralı askerlikle, bedelli askerliği mukayese eden ve askerlik hizmetinin zorunlu silah altına alınmak yerine profesyonel bir iş olmasını reddeden ve eleştiren yönde görüş için bkz. Michael J. Sandel, *What Money Can’t Buy: The Moral Limits of Markets*, The Tanner Lectures on Human Values, s. 113, <http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/sandel00.pdf> (30.01.2012).

⁸ Percy, loc.cit.

⁹ Ibid., ss. 161-162.

¹⁰ Ibid., ss. 152-153 ve 160.

¹¹ Ibid., ss. 121-122.

¹² Bu türden kişilerin hukuk dışı/ımtiyazsız savaşçılar olarak değerlendirilmesine ilişkin tartışmalar için bkz. Knut Dörmann, “The Legal Situation of ‘unlawful/unprivileged combatants’”, *International Review of the Red Cross*, No. 849, ss. 45-74; Melike Batur Yamaner, *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması*, Arıkan, İstanbul, 2007, ss. 53-63; Ayşe Nur Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, Beta, İstanbul, 2006, ss. 88-91.

¹³ Sutter, op.cit. ss. 113-114.

istisnanın altında hala paralı asker olarak nitelenebilecek birinin, kendi savunma avukatıyla birlikte derhal vurulması gerektiğini espiyle dile getirmiştir.¹⁴

Paralı askerlik faaliyetlerinin tamamen suç kabul edilmesi yoluyla, bu durumu ortadan kaldırılmayı amaçlayan iki uluslararası sözleşme bulunmaktadır. Bu Sözleşmeler, Birleşmiş Milletler (BM) kapsamında imzalanan 4 Aralık 1989 tarihli Paralı Askerlerin İstihdam, Finansman ve Eğitimine İlişkin Uluslararası Sözleşme¹⁵ ve 3 Temmuz 1977 tarihli Afrika'da Paralı Askerliğin Kaldırılması İçin Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi'dir¹⁶. Her iki sözleşmede de paralı asker, I No.lu Ek Protokolle aynı şekilde tanımlanmaktadır ancak sözleşmeler açısından paralı asker olmanın sonuçları farklıdır. Bu Sözleşmelere taraf olan devletler, Sözleşmede tarif edilen paralı asker tanımına uyan kişileri paralı asker olma suçu ile yargılayacaklardır. Bu Sözleşmelere taraf olunmaması ve bir devletin iç hukukunda da paralı askerliğin ayrıca suç olarak düzenlenmemesi durumunda, 1949 Cenevre Sözleşmeleri veya I No.lu Ek Protokolde bu konunun suç teşkil ettiğine ilişkin bir veri bulunmamaktadır.¹⁷ Ortaya çıkan tek sonuç, bu şekilde addedilen bir kişinin savaşçı ve savaş esiri statüsünden yararlanmayacağıdır.¹⁸

Vatandaşlık vurgusu ile paralı askerlik tanımı arasında çok sıkı bir bağlantı olduğu, paralı askerlik tanımının gelişme sürecinden de anlaşılmaktadır. Bu konunun devletler tarafından kendi sorumlulukları açısından da önemsedikleri bir konu olarak ortaya çıktığı görülür. BM Genel Kurulu'nun, Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Şartına Uygun Şekilde Dostane Münasebetler Kurma Ve İşbirliği Yapmaya Dair Uluslararası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildirsinde belirtildiği üzere, "her devletin, diğer herhangi bir devletin ülkesine akın düzenlemek üzere düzenli kuvvetlerin veya paralı askerler de dahil, silahlı çetelerin örgütlenmesini teşvik etmekten kaçınma görevi vardır."¹⁹ Yine aynı şekilde Saldırının Tanımı Hakkında Genel Kurul Kararında ise "bir devlet tarafından veya bir devlet adına diğer bir devlete karşı ... [bu kararda] listesi verilen fiillere varan veya o ölçekte olan silahlı kuvvet fiillerini icra eden silahlı çetelerin, grupların, gayri nizami askerlerin veya paralı askerlerin gönderilmesi veya bu gibi fiillere önemli ölçüde karışılması" durumu, saldırı fiili oluşturan fiillerden biri olarak belirtilmiştir.²⁰ O halde, bir devletin, kendi vatandaşının başka bir ülkede askeri hizmetlerde kullanılmasını kısıtlaması ile uluslararası barış

¹⁴ Geoffrey Best, *Humanity in Warfare: the Modern History of the International Law of Armed Conflicts*, Weidenfeld and Nicholson, London, 1980, ss. 374-375.

¹⁵ *International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries*, UNGA Res. A/RES/44/34, 20 Ekim 2001'de yürürlüğe girmiştir. <http://www.un.org/documents/ga/res/44/a44r034.htm> (30.01.2012).

¹⁶ *Convention for the Elimination of Mercenarism in Africa, Organization of African Unity, Libreville, CM/817 (XXXIX), Annex II, Rev. 3*, 22 Nisan 1985'te yürürlüğe girmiştir. http://www.africa-union.org/official_documents/Treaties (30.01.2012).

¹⁷ Lindsey Cameron, "Private Military Companies: Their Status Under International Humanitarian Law and Its Impact on Their Regulation", *International Review of the Red Cross*, Volume 88, Number 863, September 2006, ss. 577-578.

¹⁸ Tabii bir diğer önemli fark, I No.lu Protokol uluslararası silahlı çatışmalarda geçerli olmak üzere yapılmış olması ve diğer iki sözleşmenin ise uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları da kapsamasıdır. Bkz. *Ibid.*

¹⁹ Genel Kurul Kararı 2625 (1970), <http://www.un.org/documents/ga/res/25/ares25.htm> (30.01.2012); Türkçe metin için bkz. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar*, 4.Baskı, Beta, İstanbul, 2000, s. 106 vd.

²⁰ Genel Kurul Kararı 3314 (1974), paragraf 3 (g), <http://www.un.org/documents/ga/res/29/ares29.htm> (08.01.2012); Türkçe metin için bkz. *Ibid.*, 119-120.

ve güvenliği koruma yükümlülüğünü yerine getirmesi arasında yakın bir ilişki vardır.²¹

I No'lu Protokolün 47'nci maddesinin 2'nci fıkrasının (d) bendindeki düzenlemeye göre, çatışma taraflarından birinin vatandaşı olan veya çatışma taraflarından birince kontrol edilen bir ülkede ikamet eden bir kişi paralı asker olarak sınıflandırılmaz. BM Özel Raportörü Enrique Bernales-Ballesteros, paralı askerlerin kullanılması sorunu hakkında raporunda²² mevcut sözleşmelerde oluşan hukuk boşluklarının ve belirsizliklerin giderilmesi gereğine dikkat çekmiş ve paralı askerin yeni hukuki tanımı için öneride bulunmuştur. Uygulamada gerçekçi olmayan sonuçlar doğuran vatandaş olmama koşulunu aşmak üzere özellikle raporun şu cümleleri önemlidir:

Yürürlükteki hükümler, diğer koşulların yanı sıra, bu tür faaliyetlere karışan bir kişiyi paralı asker olarak tanımlamak için, paralı askerin etkilenen ülkede bir "yabancı" olması koşulunu içermektedir. Bu yabancı olma gerekliliği gözden geçirilmelidir ki tanım, ajanın bir ödeme nedeniyle ilişkili olduğu hukuka aykırı fiilin doğası ve amacı üzerine kurulabilsin. Kendi ülkesine saldıran ve suç işleyen bir kişinin paralı asker olarak tanımlanıp tanımlanamayacağına ilişkin sorunun cevabının olumlu olması gerekir. Eğer bu kişi, vatandaşı olduğu ülkeye müdahale etmek ve bu ülkeye karşı suç işlemek üzere, kendisine ödemedeki bulunmuş olan bir başka devlete veya bir başka devletin örgütüne bağlı ise [bu kişinin paralı asker olarak tanımlanması gerekir]. Bu tür bir [karşılığında] ödeme yapılmış suç fiili, doğası ve amacı nedeniyle, paralı askerlik fiili oluşturabilir.²³

Özel Raportör, 1989 BM Sözleşmesinin 1'inci maddesinde şu yönde bir değişiklik önermektedir:

Paralı asker ... (b) Ne çatışmanın taraflarından birinin vatandaşı olan ve ne de çatışmanın taraflarından birinin kontrolü altındaki ülkede veya suçun işlendiği ülkede ikamet eden bir kişidir. Suçtan etkilenen ülkenin vatandaşının, vatandaşı olduğu ülkede suç işlemek üzere kiralanması ve kendisini kiralayan devlet veya örgüt tarafından paralı asker olarak kullanıldığını saklamak için vatandaşlık statüsünü kullanması durumu istisnadır. Vatandaşlığın hileyle elde edilmesi durumu hariç bırakılmıştır.²⁴

Özellikle Afrika'da özel güvenlik/askeri şirketlerin faaliyetleri ve bunlar adına çatışmalara katılan kişilerin paralı asker olarak nitelenip nitelenemeyeceği konusu raporun ele aldığı en önemli başlıklardandır. Yakın coğrafyamız Irak'ta özel güvenlik/askeri şirketleri tarafından istihdam edilen kişilerin statüsü tartışılırken bu şirketlerde çalışmakta olan ve kimi zaman silahlı çatışmalara da doğrudan katıldığı bilinen kişilerin Irak, İngiltere ve ABD vatandaşı oldukları durumlarda I No'lu Protokolün 47'nci maddesinde yer alan tanım vatandaşlık koşulu nedeniyle işe yaramamaktadır.²⁵ Oysa aynı durumda bulunan ve Irak'a giderek orada özel askeri şirketlerde çalışmaya başlayan Güney

²¹ Hin-Yan Liu, "Mercenaries in Libya: ramifications of the treatment of "armed mercenary personnel" under the arms embargo for private military company contractors", *Journal of Conflict & Security Law*, 2011, 16 (2), ss. 304-310.

²² UN. E/CN.4/2004/15, 24 Aralık 2003, [http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/69ecaf81b3a74d8ac1256e5b00684da2/\\$FILE/G0317313.pdf](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/69ecaf81b3a74d8ac1256e5b00684da2/$FILE/G0317313.pdf) (30.01.2012)

²³ Ibid., paragraf 43 (k).

²⁴ Ibid., paragraf 47; 1'inci madde 2'nci fıkranın (b) bendi de aynı doğrultuda tasarlanmıştır.

²⁵ Cameron, op.cit., s. 582.

Afrikanlı savaşçılar veya Fijili eski askerler düşünülecek olursa çatışmanın taraflarından hiçbirinin vatandaşı olmamaları nedeniyle ve diğer tüm koşulları da karşıladıkları için paralı asker olarak nitelenebileceklerdir.²⁶ Bu noktada vatandaşlığa ilişkin koşul, sözleşmenin konu ve amacını gerçekleştirmeye engel olur bir şekilde ortaya çıkmaktadır denilebilir. Tabii vatandaşlık konusunu bu kişilerin paralı asker olarak nitelenip cezalandırılması önünde tek engel olarak görmek haksızlık olur. Cassese'nin söylediği gibi paralı askerler, mevcut uluslararası hukukta neredeyse her zaman iç savaşlar ve ulusal bağımsızlık savaşları kapsamında kullanılmaktadırlar; oysa uluslararası hukuk bu gerçeği göz ardı etmekte ve bu kişilerin cezalandırılmasını iç hukuka bırakmakta ve iç hukukta da bu kişiler mevcut hükümetin yanında savaşıyorlarsa hukuk tarafından korunmakta veya isyancılara iştirak ediyorlarsa iç hukuk nazarında kanunsuz kişiler olarak nitelendirilmektedirler.²⁷ Yakın zamanda Kaddafi'nin Libya'da çıkan isyanı bastırmak için sivilere karşı paralı asker kullanması, özellikle Libya'nın paralı asker kullanımını yasaklayan ve bu kişilerin cezalandırılmasını hedefleyen BM ve Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) sözleşmelerine de taraf olduğu düşünüldüğünde akla belki de bu sözleşmelerin yeterli derecede itibar görmediği ihtimalini de getirmektedir.²⁸

Gerçekten paralı askerlik uluslararası hukukta genel olarak hukuka aykırı olarak kabul görmekle birlikte 1989 BM Sözleşmesine sadece otuz devletin taraf olması ve özellikle de BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden hiçbirinin taraf olmaması mevcut hukuki sistemi zayıflatmaktadır.²⁹ Şüphesiz bu sorunun aşılabilmesi için özel güvenlik/askeri şirketlerin ve bu kapsamda paralı askerliğin yeni bir sözleşme ile düzenlenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, mevcut uluslararası hukuk düzenlemelerinde paralı asker tanımındaki çatışmanın taraflarından birinin veya ülke devletinin vatandaşı olmama vurgusu, sözleşmelerin konu ve amacının gerçekleşmesi önündeki tek engel değilse dahi önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır.

B. İşgal Altında Ülkelerde Siviller

Uluslararası insancıl hukuk, geleneksel olarak devletlerarası silahlı çatışmaları kapsar şekilde geliştiğinden yine geleneksel bir fonksiyonu olarak “düşman vatandaşları” korumayı amaçlamıştır. Bu nedenle uluslararası insancıl hukuk, temelde, tüm korumadan yararlanan düşman vatandaşları kapsayan bir “korunan kişiler” kategorisi öngörmüştür.³⁰

IV No.lu Cenevre Sözleşmesinin 4'üncü maddesine göre “bir ihtilaf veya işgal halinde, ihtilafa dahil bir tarafın işgal devletinin her ne zaman ve her ne tarzda olursa olsun, eline düşen ve onların tabiiyetinde olmayan şahıslar işbu Sözleşmenin himayesi altındadır.” Bu madde savaş esirlerine ilişkin III No.lu Sözleşmeyle birlikte değerlendirildiğinde, örf ve adet hukukuna göre, savaşan devletin kendi vatandaşlarından biri düşman devletin silahlı birliklerine men-

²⁶ Ibid.

²⁷ Antonio Cassese, *Mercenaries: Lawful Combatants or War Criminals?* 40 ZaöRV, 1980, s. 6. http://www.zaoerv.de/40_1980/40_1980_1_a_1_30.pdf (08.01.2012).

²⁸ Liu, op.cit., ss. 300-302.

²⁹ Nigel D. White, “The privatisation of military and security functions and human rights: comments on the UN Working Group's draft Convention”, *Human Rights Law Review*, 2011, 11 (1), s. 136.

³⁰ Marco Sassoli ve Antoine A. Bouvier, *How Does Law Protect In War?*, Volume I, Second Ed., ICRC, Geneva, 2006, s. 114.

supken ele geçirilirse, bu kişiye savaş esiri statüsü tanınmayacak ve kendi ülkesine karşı muhasamata katılmaktan yargılanacaktır.³¹

Ancak, “korunan kişiler” sınıfına girmeyen silahlı çatışma mağdurları, tamamen de korumadan yoksun değildir. Bu kişiler insan hakları hukuku altında hala benzer koruma hükümlerinden yararlanmaktadırlar ancak hiçbir zaman bu koruma “korunan kişiler” için insancıl hukukun öngördüğü tam korumayı sağlayamaz.³²

1864 Cenevre Kara Savaşında Hasta ve Yaralıların Durumunun İyileştirilmesi Sözleşmesinin³³ 6’ncı maddesinde “hangi ulusa mensup olurlarsa olsunlar yaralı ve hasta savaşçılar toplanacak ve bakılacaklardır” denilmiştir. Silahlı çatışmaların yürütülmesi kuralları tüm silahlı çatışmalara uygulanır ve tüm mağdurlar da bundan eşit şekilde yararlanırlar.

IV No’lu Cenevre Sözleşmesi’nin 13’üncü maddesine göre, “işbu bab hükümleri [Harbin bazı tesirlerine karşı halkın umumi himayesi], bilhassa, ırk, milliyet, din veya siyasi kanaat itibariyle aleyhte hiçbir fark gözetilmeksizin ihtilafa dahil memleketler halkının heyeti umumiyesini istihdaf etmektedir.”³⁴

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar³⁵ ise, tanımı itibariyle kişileri yine kendi vatandaşlarına karşı korumaktadır. Yani bu tür bir çatışmadan etkilenen tüm kişilere eşit şekilde uygulanır.

Son olarak, gittikçe artan sayıda uluslararası insancıl hukuk kuralları, uluslararası insancıl hukuk altında daha avantajlı bir muameleden yararlanamayan herkese insan haklarının korumasına benzer güvenceler tanımaktadır.³⁶

Bu nedenle, Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi Tadic Kararı’nda, “korunan kişilerin” IV No’lu Cenevre Sözleşmesinde belirlenen vatandaşlık kriterinin ötesine uzanan bir kriterle tanımlanması gerektiğini, günümüzdeki silahlı çatışmalarda, bir devlete olan bağın çoğu zaman vatandaşlıkla değil etnisite ile şekillendiğini belirtmiştir. Karara göre, bu tür durumlarda, sadece Sözleşmenin lafzı ve tarihsel süreci değil ama konu ve amaçları açısından da, çatışmanın bir tarafına olan bağlılığın/sadakatin (*allegiance*) ve bu tarafça belli bir ülkede bazı kişiler üzerinde kontrol icra ediliyor olma olgusunun temel kriter olarak kabul edilmesi gerekir.³⁷

³¹ Ibid., dn. 38.

³² Uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukuku ilişkisinin detaylı analizi için bkz. Louise Doswald-Beck ve Sylvain Vité, “International Humanitarian Law and Human Rights Law”, International Review of the Red Cross, March-April 1993, No. 293, ss. 94-119.

³³ Uluslararası Kızılhaç Komitesinin (ICRC) de kuruluş öyküsünü oluşturan Sözleşmenin aktedilme süreci için bkz. Henry Dunant, A Memory of Solferino, ICRC, Geneva, 1939, passim.

³⁴ Ayrıca I No.‘lu Protokol madde 14-26 ve 49-50.

³⁵ Fatma Taşdemir, Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009.

³⁶ Örneğin PI madde 75. Ayrıca Örf Ve Adet Hukuku Kuralları, Kural No. 87-105, Jean-Marie Henckaerts ve Louise Doswald-Beck, Uluslararası İnsancıl Teamül (Örf-Adet) Hukuku, Cilt I: Kurallar, (çev) A. Emre Öktem ve diğerleri, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 66, İstanbul, 2005, ss. 343-430.

³⁷ ICTY, The Prosecutor v. Dusko Tadic, IT-94-1-A, Appeals Chamber, Judgment (Temyiz Dairesi, Esaslar), 15 Temmuz 1999, para. 166, <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf>; Ayrıca bkz. ICTY, The Prosecutor v. Dusko Tadic, IT-94-1-AR72, Appeals Chamber, Decision, 2 Ekim 1995, Marco Sassoli ve Antoine A. Bouvier, How Does Law Protect In War?, Volume II, Second Ed., ICRC, Geneva, 2006, s. 1804 vd.

Böylece, Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi vatandaşlığı temel bir kriter olarak ele almaktan vazgeçip, bunun yerine düşmana sadakat/düşmana bağlılık kriterini geçirmiştir.

Cenevre Sözleşmeleri'nde kimlerin korunduğu I ve II No.lu Sözleşmelerin 13'üncü maddelerinde ve III ve IV No.lu Sözleşmelerin 4'üncü maddelerinde bulunabilir.

Tadic Kararı'nda Eski Yugoslavya'dan ayrılan devletler arasında süren silahlı mücadelenin uluslararası silahlı çatışma olduğu tespitinden sonra mağdurların "korunan kişiler" olup olmadığını tespit etmek gerekmiştir.³⁸

Buna göre, IV No.lu Cenevre Sözleşmesi'nin 4'üncü maddesinin 1'inci fıkrası korunan kişileri (yani ağır ihlallerin muhtemel mağdurlarını) tanımlamıştır: Bu kişiler, vatandaşı olmadıkları çatışma tarafının veya vatandaşı olmadıkları işgalci gücün eline düşen kişilerdir. Başka bir deyişle 4'üncü maddenin 2'nci fıkrasına göre, Sözleşme, düşman ülkesinde, işgal altında bir ülkede veya çatışma sahasında bulunan ve kendini vatandaşı olmadığı savaşan tarafın eline düşmüş bulan sivilleri veya vatansız kişileri korumayı amaçlamaktadır. Yine Sözleşme'nin hazırlık çalışmalarından anlaşılacağı gibi Sözleşme işgal altında ülkelerde bulunan ve eline düştüğü tarafın vatandaşı olmakla birlikte o sırada mülteci olan ve savaşan tarafa sadakat/bağlılık ilişkisi bulunmayan ve bu nedenle diplomatik himayeden de yararlanmayan kişileri de korumayı amaçlamaktadır.³⁹

Bundan dolayı 1949'da, zaten vatandaşlık bağı en önemli bağ olarak algılanmamış ve özel durumlarda istisnalar tanınmıştır. Mültecilerin durumunda bir devlete sadakat bağının ve bu devlet tarafından diplomatik himayenin bulunmayışı, şekilsel bir vatandaşlık bağından çok daha önemli görülmüştür. 4'üncü maddenin 2'nci fıkrasında belirtilen durumlar, vatandaşlığa ilaveten diplomatik himayenin bulunup bulunmadığının da dikkate alınmasını gerektirir: Tarafsız bir devletin veya ortak savaşan bir devletin vatandaşları, diplomatik himayeden mahrum bırakılmadıkça veya yararlanabildikleri sürece "korunan kişiler" olarak muamele görmezler. Başka bir deyişle, bu vatandaşlar, kendi devletlerinin normal diplomatik himayesinden yararlanacakları sürece "korunan kişiler" değildirler; bunu kaybettiklerinde veya bundan yararlanamadıkları durumda, Sözleşme onlara otomatik olarak "korunan kişiler" statüsünü tanır.⁴⁰

Şekilsel bağlar yerine gerçek ilişkilere dayanan bu hukuki görüş, günümüzün uluslararası silahlı çatışmalarında çok daha önemli hale gelmiştir. Daha önce savaşlar açıkça belli devletler arasında iken Eski Yugoslavya'da olduğu gibi modern *inter-etnik* silahlı çatışmalarda yeni devletler çatışmalar sırasında ortaya çıkmaya ve bağlılığın ölçütü ise vatandaşlıktan çok etnisite olmaya başlamıştır. Ya da diğer şekilde, etnisite, ulusal bağlılığı belirler hale gelebilmiştir. Bu şartlar altında, vatandaşlık koşulu, korunan kişileri saptamak için daha da yetersizdir. Bu tür durumlarda, sadece Sözleşmenin lafzı ve tarihsel süreci değil, ama daha önemlisi, konu ve amaçları açısından da, çatışmanın bir tarafına olan bağlılığın/sadakatin ve bu tarafa belli bir ülkede bazı kişiler üye-

³⁸ Tadic, para. 163-169.

³⁹ Örneğin 1940'tan önce Fransa'ya kaçan ve daha sonra kendilerini Fransa'yı işgal eden Almanya'nın elinde bulan Alman Yahudilerinin durumu. Tadic, para. 164. Ayrıca bkz. *infra* mültecilerle ilgili açıklamalar.

⁴⁰ Tadic, para. 165.

rinde kontrol icra ediliyor olma olgusunun temel kriter olarak kabul edilmesi gerekir.⁴¹

Bosna savaşında, Bosna Sırpıları, mağdurlarla aynı vatandaşlığa sahiptir yani Bosna Hersek vatandaşıdır. Ancak, çatışmalar sırasında Bosna Sırp kuvvetleri bir başka devletin, Federal Yugoslavya Cumhuriyetinin *de facto* organları olarak hareket etmişlerdir. Bundan dolayıdır ki IV No.lu Cenevre Sözleşmesinin 4'üncü maddesi altındaki koşullar gerçekleşmiştir: Mağdurlar, kendilerini vatandaşı olmadıkları bir devletin silahlı kuvvetlerinin elinde buldukları için korunan kişilerdir.⁴²

İleri sürülebilir ki 6 Ekim 1992'den önce, Bosna Hersek'te Vatandaşlık Yasası kabul edildiğinde, Federal Yugoslavya Cumhuriyeti vatandaşları ve Bosna Hersek vatandaşları aynı vatandaşlığa sahiptirler; yani, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti vatandaşlığına sahiptirler. Bu tespitin doğru olduğunu düşünülse bile hukuki bir bakış açısından mevcut durumu değiştirmez. Temyiz Dairesinin Tadic Kararı'nda belirttiği gibi, IV No.lu Cenevre Sözleşmesinin 4'üncü maddesi eğer konu ve amacının ışığı altında değerlendirilirse, sivil-leri en üst düzeyde koruyan bir hüküm olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı, uygulanabilirliğini şekilsel bağlara ve salt hukuki ilişkilere dayalı hale getirmemiştir. Başlıca amacı, diplomatik himayeden yararlanmayan ve eline düştüğü devlete bağlı olmayan ve bu devletin denetimi altında olmayan sivil-lere, Sözleşme tarafından öngörülen güvenceleri sağlamaktır. Bu korumayı sağlarken, 4'üncü madde ilişkilerin hukuki nitelendirilmesine değil, özüne bakmayı amaçlar.⁴³

Bundan ötürü Bosna savaşının koşulları içinde failer ve mağdurlar aynı vatandaşlığa sahip görülseler dahi 4'üncü madde hala uygulanabilecektir. Gerçekten de mağdurlar, Bosna'nın Sırp Silahlı Kuvvetlerinin adına savaştığı Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'ne sadakat/bağlılık duymamışlar ve ondan diplomatik himaye de görmemişlerdir.⁴⁴

Özetle, uluslararası olmayan nitelikte bir silahlı çatışma olarak başlayıp uluslararası hale dönüşen etnik çatışmalarda, korunan kişilerin nitelendirilmesinde vatandaşlık kriterinin uygulanması – paralı asker tanımında vatandaşlık kriterinin uygulanmasında olduğu gibi – sözleşmelerin konu ve amacını gerçekleştirmenin yani sivillerin korunmasının önünde bir engel olarak belirmektedir. Bu nedenle Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi, Tadic Kararı'nda, “korunan kişilerin” IV No.lu Cenevre Sözleşmesi'nde belirtilen vatandaşlık kriterinin ötesine uzanan bir kriterle tanımlanması gerektiğini ve günümüzdeki silahlı çatışmalarda, bir devlete olan bağın çoğu zaman vatandaşlıkla değil etnisite ile şekillendiğini tespit etmiştir. Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda ise, sivillerin korunmasının devlet ve vatandaş bağlamında değerlendirilmesi bir sonraki başlık altında ele alınmıştır.

C. İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu

Kimilerine göre koruma sorumluluğu (*responsibility to protect*) kavramı, özellikle de Raunda ve Kosova'nın durumunda olduğu gibi uluslararası toplum kitlesel vahşet olaylarında müdahale konusunda defalarca başarısız olmasından kaynaklanan bir hayal kırıklığından doğmuştur.⁴⁵ Koruma sorumlu-

⁴¹ Tadic, para. 166.

⁴² Tadic, para. 167.

⁴³ Tadic, para. 168.

⁴⁴ Tadic, para. 169.

⁴⁵ José E. Alvarez, The Schizophrenias of R2P, Human Rights, Intervention and The Use Of Force, Philip Alston ve Euan Macdonald (Ed.), Oxford University Pres, Newyork,

luğu doktrini, çok da yeni bir olgudan bahsetmemektedir.⁴⁶ Artık koruma sorumluluğu olarak adlandırıldığını anladığımız insancıl müdahale⁴⁷ (*humanitarian intervention*), uluslararası düzende devletin egemenliği anlayışının gelişimiyle birlikte hep var olmuştur.⁴⁸ Doktrinin temel hareket noktası devletlerin kendi vatandaşlarının haklarını koruma yükümlülüğü bulunduğudur.⁴⁹ İnsancıl müdahale teorisi, devletlerin kendi vatandaşlarıyla ilişkileri içinde, vatandaşlarına, onların var olmaları için ve devletlerarasında dostane ilişkilerin sürdürülebilmesi için gerekli olan bazı temel hakları sağlama konusunda uluslar-

2008, s. 275. Ayrıca yazar koruma sorumluluğu kavramının, siyasi bir retorikten hukuki bir norm haline dönüşmemesi gerektiği görüşündedir. Yazara göre, kavram gerçekte, bazı devletlerin müdahale "haklarını", tüm devletlerin kendi vatandaşlarını önlebilir felaketlerden koruması ve üçüncü tarafların da kurtarmaya gelmesi vazifesine dönüştürürken bu konuda dikkat dağıtmak amacını taşımaktadır.

⁴⁶ James Pattison, *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene*, Oxford University Press, New York, 2010, s. 48.

⁴⁷ Bu makalede İngilizce "*humanitarian intervention*" tabiri Türkçe'ye "insancıl müdahale" olarak çevrilmiştir. Artık Türkçe'de tamamen yerleşen uluslararası insancıl hukuk (*international humanitarian law*) ifadesindeki *humanitarian*/insancıl tercümesi ile uyumlu olması için bu şekilde çevrilmesi tercih edilmiştir. Hüseyin Pazarıcı'nın da insancıl düşünceler, insancıl yardım ve insancılık ilkesi gibi tercümelerinde "insancıl" ibaresini İngilizce "humanitarian" karşılığı olarak kullandığı görülmektedir. Bkz. Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk*, Turhan, Ankara, 2007, s. 578, 579, 626 ve 655. Diğer yandan *humanitarian* teriminin İngilizce anlamına bakıldığında "insanların hayatlarını geliştirmekle ve acıyı azaltmakla ilgili veya bağlantılı" karşılığına ulaşılmaktadır. Bkz. www.dictionary.cambridge.org. Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde insancıl; insan seven, insanla ilgili, insana değer veren, insancılık yanlısı olan anlamlarına gelmektedir. İnsani karşılığı ise insanca, insanla ilgili, insana özgü anlamlarına ulaşılmaktadır. Bkz. www.tdk.gov.tr. Her iki sözcük arasında sözlük anlamlarında çok derin bir fark bulunmamakla birlikte insancıl ifadesinin daha kapsamlı olması yönünden de İngilizce karşılığına daha uygun olduğu görülmektedir. Türkçe literatürde terimin kullanımı konusunda birlik yoktur. Bazı eserlerde terimin, insani müdahale olarak geçtiği görülebilir. Örneğin bkz. İlyas Doğan, *Devletler Hukuku*, Seçkin, Ankara, 2008, s. 145; Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 5. Baskı, Beta, İstanbul, 2011, s. 9, 110, 116 ve 117; Hasan Duran, "Yeni Bir Müdahale Şekli İnsani Müdahale", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Y.2001, C.6, S.1, ss. 87-94; Segah Tekin, "İnsani Müdahale" Kavramı ve Libya'nın Geleceği, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Nisan 2011, Ankara. Bazı eserlerde ise bu makaledeki gibi insancıl müdahale olarak kullanılmıştır. Örneğin, Şeref Ünal, *Uluslararası Hukuk*, Yetkin, Ankara, 2005, ss. 229-230; Füsün Türkmen, *İnsan Haklarının Yeni Boyutu İnsancıl Müdahale*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2006; Funda Keskin, "Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme, Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 21, Bahar 2009, ss. 67-88.

⁴⁸ Francis Kofi Abiew, *The Evolution Of The Doctrine And Practice Of Humanitarian Intervention*, Kluwer Law International, Hague, 1999, s. 30; Simon Chesterman, *Just War Or Just Peace?*, Oxford University Press, New York, 2003, ss. 8-10. Müdahale fikri, devlet egemenliği fikri ile yaşıt olmakla birlikte 19'uncü yüzyıl sonunda insancıl müdahalenin varlığının çok sayıda yazarca tespit edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Ian Brownlie, *International Law And The Use Of Force By States*, Oxford University Press, London, 1963, s. 338 ve dn. 2. Diğer yandan Türk literatüründe, insancıl müdahalenin İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmış yeni bir kurum olarak aktarımı için bkz. Duran, loc.cit.

⁴⁹ Pattison, loc.cit. Yine aynı şekilde, insan haklarına ilişkin uluslararası anlaşmaların tarafı olan devletler kendi egemenlik alanında bulunan kişilere insan haklarına uygun davranma taahhüdünde bulunmaktadır. Bkz. A. Füsün Arsava, "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XV, Y.2011, Sayı 1, s. 104.

arası bir yükümlülük altında olduğu varsayımına dayanır.⁵⁰ Doktrinin bir diğer vurguladığı konu ise devletlerin egemenliğe, dış hukuki müdahaleye karşı bir bariyer olarak başvuramayacağıdır.⁵¹ Zira bu haklar çok temeldir, evrensel ve insan için çok yüksek bir değerdedir ki bunların bir devletçe ihlal edilmesi diğer devletlerce göz ardı edilemez.⁵² O halde, kendi vatandaşlarına karşı bu hakları inkar eden her devlete diğer devletlerin müdahalesi mümkün olabilecektir.

Oysa, 1945 Birleşmiş Milletler Şartından bu yana kuvvet kullanma yasasının⁵³ istisnası olarak kabul gören durumlar bireysel veya kolektif meşru müdafaa⁵⁴ ve uluslararası barış ve güvenliğin tehlikeye düştüğü durumlarda BM Güvenlik Konseyinin kararıyla, BM üyelerinin silahlı kuvvet kullanmaları durumudur⁵⁵. İngiltere Baş Hukuk Müşavirinin, İngiltere'nin Irak'a müdahalesine ilişkin Başbakanlığa yazdığı 7 Mart 2003 tarihli mütalaasında ise bu iki yönleme ilaveten "istisnai olarak, çok büyük bir insancıl felaketi önlemek için" de kuvvete başvurmak uluslararası hukukta meşru addedilmiştir.⁵⁶ Ancak aynı mütalaanın içinde bu doktrinin hala tartışmalı olduğu da kabul edilmektedir.

Silahlı müdahaleye izin verilmesi hakkında bir uzlaşma görüşüne, akademisyenler, hukukçular ve diplomatlardan oluşan ve Kanada Hükümetince finanse edilen bir uluslararası komisyonun raporuyla ulaşılabilmektedir.⁵⁷ Müdahale ve Devlet Egemenliği Hakkında Uluslararası Komisyon (*International Commission on Intervention and State Sovereignty - ICISS*), başlangıç noktalarının müdahale etmeme ilkesi olduğunu ve bu kuraldan her ayrılışın haklı kılınması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸ Komisyon, silahlı müdahalenin "belirli türde acil durumlar[da]", özellikle de geniş ölçekte hayat kaybının veya geniş ölçekte etnik temizliğin durdurulması veya engellenmesi için haklı görülebileceğini bildirmiştir. Bu tür acil durumlar, kitlesel cinayetler, yaygın ırza geçme ve nüfusun zorla bir yerden gönderilmesi gibi "zihni şok eden durumlar[dan]" oluşur.⁵⁹ Böylece koruma sorumluluğu, devletlerin hakkından ziyade ağır zarar görme riski içinde olan halklara odaklanmaktadır ve ayrıca, sorumluluğun birinci derecede kendi nüfuslarını koruyacak olan devletler ve ikinci derecede daha geniş bir toplumun vazifesi olarak paylaşıldığını belirtmektedir.⁶⁰

Komisyonun ortaya koyduğu bu kavram, Aralık 2004'te BM reformu için tekliflerin bir parçası haline gelmiş ve Tehditler, Engeller ve Değişim Hakkında

⁵⁰ Abiew, loc.cit.

⁵¹ Pattison, loc.cit.

⁵² Abiew, loc.cit.

⁵³ BM Şartı madde 2 (4).

⁵⁴ BM Şartı madde 51.

⁵⁵ BM Şartı madde 42.

⁵⁶ BM Güvenlik Konseyinin 1441 sayılı Kararına dayanarak İngiltere'nin Irak'a müdahalesine ilişkin mütalaanın tam metni için bkz. <http://www.irishtimes.com/newspaper/special/2005/iraq-advice/index.pdf> (10.01.2012). Nitekim İngiltere 1999'da Kosova'da NATO kuvvetlerinin bir üyesi olarak güç kullanırken bu hakka dayanmıştır. Lowe, op.cit., s. 281.

⁵⁷ Andrew Altman ve Christopher Heath Wellman, *A Liberal Theory of International Justice*, Oxford University Press, New York, 2009, ss. 96-97.

⁵⁸ Report of the ICISS, *The Responsibility to Protect*, December 2001, s. 31, <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> (30.01.2012).

⁵⁹ Ibid., ss. 29-33.

⁶⁰ Alvarez, loc.cit.

Yüksek-düzey Panelinin Raporunda yer almıştır.⁶¹ Bunun devamında BM Genel Sekreterinin “Daha Geniş Özgürlükte” başlığını taşıyan 21 Mart 2005 tarihli raporunda da kavram kabul görmüştür.⁶² Bundan sonra ise BM Genel Kurulunun 60/1 Kararı ve 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesinde⁶³ yer almış ve nihayet, Güvenlik Konseyinin Nisan 2006’da 1674 sayılı kararında⁶⁴ telaffuz edilmiştir. Kararında, Güvenlik Konseyi, 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesinin 138 ve 139’uncu paragraflarına atıf yaparak, soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar konusunda devletlerin, nüfusları, koruma sorumluluğunu teyit etmektedir.⁶⁵

Denilebilir ki BM 2005 Dünya Zirvesinde, insanlığın karşı karşıya kaldığı en korkunç suçlarla mücadelede yetersiz kalındığı gerçeği göz önüne alınarak, dünya halklarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korumak için tarihi bir söz verilmiştir. Fakat Dünya Zirvesinde bu konuda ulaşılan mutabakat orijinal ICISS raporunda kabul edilen, Güvenlik Konseyinin izni olmaksızın son çare olarak tek taraflı hareketin haklı görülmesi yönündeki görüşten ayrılmıştır.⁶⁶ Yine de Komisyon da kendi raporunda “insan koruma amacıyla askeri müdahaleye yetki vermekte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinden daha iyi veya daha uygun bir organ bulunma[diğini]”⁶⁷ belirtmiştir. Raporda, “belirli olaylarla BM’in, uluslararası barış ve güvenliğin tek meşru gözeticisi olarak otoritesini sarsanlar, genel olarak da onun otoritesini sarsma riskini ve dünya düzeninin evrensel normlar ve uluslararası hukuk üzerine kurulu olması ilkesinin de altını oyma riskini alırlar”⁶⁸ tespitinde bulunmuştur.

⁶¹ Raporda kolektif uluslararası koruma sorumluluğuna yeni çıkan bir norm olarak atıf yapılmaktadır. Bkz. A More Secure World: Our Shared Responsibility, Report of the Secretary-General’s High-level Panel on Threats, Challenges and Change, 2 Aralık 2004, para. 201-203, <http://www.un.org/secureworld/> (30.01.2012)

⁶² In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights For All, Report of the Secretary-General, 21 Mart 2005, para.135, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/270/78/PDF/N0527078.pdf?OpenElement> (00.01.2012)

⁶³ General Assembly Resolution 60/1. 2005 World Summit Outcome, 24 Ekim 2005, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021752.pdf> (30.01.2012)

⁶⁴ Güvenlik Konseyi Kararı 1674, 28 Nisan 2006, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/331/99/PDF/N0633199.pdf?OpenElement> (30.01.2012). Aynı sene içinde Darfur’la ilgili olarak da alınan 1706 sayılı ve 31 Ağustos 2006 tarihli Kararda da Güvenlik Konseyinin koruma sorumluluğuna bağlılığı gözlemlenebilir. Bu kararı ve koruma sorumluluğu kavramını da konu alan bir inceleme için bkz. Keskin, loc.cit. Yazar, “responsibility to protect” ifadesini koruma yükümlülüğü olarak tercüme etmiştir.

⁶⁵ Ibid., para. 4. Tehditler, Engeller ve Değişim Hakkında Yüksek-düzey Paneli Raporunda, bu tür durumlarda harekete geçmeye karar verme yetkisinin mutlaka Güvenlik Konseyinde olduğu kabul edilmiştir. 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi, ABD’nin de etkisiyle, Güvenlik Konseyi üzerinde sistematik bir zorunlu görev durumu bulunmadığını belirterek, devletler için meşru müdafaa konusunda meşru bir temel varsa insani felaketlere müdahaleleri olasılığını da açık bırakmıştır. Bkz. Alvarez, op.cit. s. 276.

⁶⁶ Pattison, op.cit., s.43.

⁶⁷ ICISS 2001, a:XII.

⁶⁸ Ibid., a:48.

Diğer yandan müdahale için Güvenlik Konseyinin iznini gerektirmeyen üç ayrıık durum daha bulunmaktadır. Birincisi, hedef devletin kendisinin müdahaleye rıza göstermesi durumudur ve bu takdirde egemenliğinin ihlal edilmesi de söz konusu olmayacaktır.⁶⁹ İkincisi müdahalenin bazı bölgesel örgütler ve özellikle de Afrika Birliği tarafından gerçekleştirilmesi durumudur çünkü Afrika Birliği Antlaşması, taraf devletlerin ülkelerine Afrika Birliğinin, savaş suçları, soykırım ve insanlığa karşı suçlardan oluşan ağır durumlarda müdahalesine izin vermektedir.⁷⁰ Tabii burada da Güvenlik Konseyi tarafından izin verilmeyen bir bölgesel örgüt müdahalesinin gerekli hukuksal temelden yoksun olması tartışması yine ortaya çıkacaktır.⁷¹ Üçüncü durum ise, Komisyon Raporunda da gönderme yapılan BM Genel Kurulunun Barış İçin Birleşme usulüdür.⁷² Bu usul, Güvenlik Konseyinin karar alamadığı durumlarda Genel Kurulun üyelerin üçte ikisinin oyuyla desteklenmek şartıyla müdahale lehine tavsiye vermesidir. Ancak burada da sorun Güvenlik Konseyinde izin verilmeyen bir konuda devletler arasında kuvvetli görüş ayrılıkları oluşacağı için böyle bir çoğunluk oyu oluşmayabilecektir.⁷³ Diğer yandan bir başka sorun, gerek 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesinin ve gerek Komisyon Raporunun, koruma sorumluluğunun uluslararası topluma aktarılması için insancıl bir krizin ne cidiyetle olması gerektiği konusunda bir ölçüt ortaya koymamış olmalarıdır.⁷⁴

Pozitivistlere göre, insancıl müdahalenin hukuka uygun sayılabilmesi için mutlaka Güvenlik Konseyi tarafından izin verilmiş olması gerekir.⁷⁵ Doğal hukuk görüşünü benimsemiş hukukçulara göre ise insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu açısından pozitivist bir hukuk anlayışı çok kısıtlayıcıdır. Tesón uluslararası hukukun izin verdiği bir insancıl müdahaleyi şöyle tanımlamaktadır: “[A]skerî gücün orantılı uluslararası kullanımı veya tehdidinin prensipte liberal bir hükümet veya ittifakça üstlenilmesi, zorbalık veya anarşiye son vermeyi amaçlaması, mağdurlarca kabul görmesi ve çifte etki doktriniyle tutarlı olması” gereklidir.⁷⁶ Çifte etki doktrini (*doctrine of double effect*) sadece

⁶⁹ Ancak bu çeşit bir rıza iç silahlı çatışmalar ve karışıklıklar sırasında veriliyor olduğuna göre bu rızayı kimin vermeye yetkili olduğu veya bunun çoğu zaman Kongo olayında olduğu gibi geriye dönük şekilde sonradan verildiği durumlar konuyu göründüğünden çok daha problematik hale getirmektedir. Kapsamlı bir tartışma için bkz. Eliav Lieblich, “Intervention and Consent: Consensual Forcible Interventions In Internal Armed Conflicts As International Agreements”, Boston University International Law Journal, Vol. 29:337, 2011, ss. 337-382.

⁷⁰ Constitutive Act Of The African Union, 11 Temmuz 2000, madde 4 (h), http://www.africa-union.org/root/au/AboutAU/Constitutive_Act_en.htm (30.01.2012)

⁷¹ Pattison, op.cit., s. 47.

⁷² Uniting for Peace Genel Kurul Kararı 377 (V), 3 Kasım 1950, <http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/ufp/ufp.html> (30.01.2012).

⁷³ Pattison, loc.cit.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Chesterman, op.cit., ss. 45-87. Yazar detaylı bir analizin ardından insancıl müdahalenin örf ve adet hukuku kuralı haline gelmiş olduğunu kanıtlayan yeterli devlet uygulaması olmadığını ortaya koyarak, bu konunun kuvvet kullanma yasağının üçüncü bir istisnası olarak nitelenemeyeceği sonucuna varmıştır. Bu nedenle de müdahalenin yasal sayılması için mutlaka Güvenlik Konseyi tarafından izin verilmesi gerekir.

⁷⁶ Fernando R. Tesón, “The liberal case for humanitarian intervention”, Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas, J.L. Holzgrefe ve Robert O. Keohane (Ed), Cambridge University Press, UK, 2003, s. 94.

üç koşulun gerçekleşmesi kaydıyla bir fiille suçsuzların ölmesini meşru saymaktadır.⁷⁷ Bu koşullar şöyle sıralanabilir:

1. Fiilin iyi sonuçları bulunması - haklı bir savaşta düşman askerlerinin öldürülmesinde olduğu gibi;

2. Fiili yapanın kastının iyi olması; iyi sonuçlara ulaşmayı amaçlaması. Herhangi bir kötü sonucun - savaşçı olmayanların öldürülmesi gibi - kastedilmemiş olması; ve

3. Fiilin iyi sonuçlarının - düşman askerlerin öldürülmesi gibi - kötü sonuçları hafifletmesi - savaşçı olmayanların öldürülmesi gibi. Bu da orantılılık doktrini olarak adlandırılmaktadır.⁷⁸

Yazara göre, insancıl müdahale bireyleri uluslararası hukukun süjesi olarak gören ve uluslararası hukukun rolünü de insan haklarını korumak olarak gören bir insan hakları anlayışına dayanır.⁷⁹ Bu doğrultuda pozitivistlerin görüşlerinde olduğu gibi hukuku bütünüyle *lex lata* yönetmez; *lex ferenda*, *lex lata*'yı etkiler.⁸⁰

Brownlie, insancıl müdahalenin yarardan çok zarara yol açacağını düşünmektedir. Şöyle ki sadece güçlü devletlerin bu türden polis önlemleri alma yeteneği bulunduğundan doktrinin uygulanması istismara açıktır ve insancıl müdahale uygulamalarının altında yatan sebeplere bakıldığında çoğunlukla kişisel yarar sağlama amacının ağır bastığı görülür.⁸¹ Pattison'a göre ise bu tür bir kişisel çıkar hesabı araştırması çok da doğru değildir; çünkü, bir nebze kişisel çıkar motivasyonu hareket edilmesi etkili bir insancıl müdahale yapılmasını sağlayabilir.⁸² Ayrıca kimi yazarlara göre Güvenlik Konseyi izni bulunmadan yapılan insancıl müdahale başlı başına istismar teşkil eder ve burada asıl amaçlar emperyalist veya yeni koloncilik müdahalesi olarak nitelendirilebilir müdahale edenin kazanımı da ülkesel, ekonomik veya stratejik avantajlar olarak ortaya çıkmaktadır.⁸³ Ancak Pattison, bu görüşün temel hedefi gözden kaçırdığını belirtmektedir çünkü müdahalenin "insancıl" olarak

⁷⁷ Ibid., ss. 115-116.

⁷⁸ Böylece çifte etki doktrini kastedilmiş kötü sonuçlu fiillerle kastedilmemiş kötü sonuçlu fiiller arasında bir ayrım yapmaktadır. Bunlardan sonraki bazı koşullarla kabul edilebilir. Bkz. Tesón, ibid. Aynı doğrultuda Wheeler, Tanzanya'nın Uganda'ya müdahalesinden bahsederken Tanzanya'nın müdahalesinin tüm meşruiyet koşullarını karşıladığını; tamamen bedelsiz (*cost-free*) bir insancıl müdahalenin mümkün olmadığını ancak savaşın bir sonucu olarak öldürülen Tanzanya askerleri ve Uganda sivillerinin hayatlarıyla ödenen bedelin Tanzanya'nın müdahalesiyle kurtarılan hayat sayısı ile ölçülmesi gerektiğini söylemektedir. Bkz. Nicholas J. Wheeler, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford University Press, New York, 2002, ss. 132-133.

⁷⁹ Tesón, *passim*.

⁸⁰ Pattison, *op.cit.* s. 49.

⁸¹ Brownlie, *op.cit.*, ss. 338-339. Diğer yandan yazar, ne Kellogg-Briand Paktında ne Milletler Cemiyeti Misakı'nda ve ne de BM Şartı'nda, insancıl müdahalenin açıkça yasaklanmamış olduğunu da belirtmektedir. Yazara göre, bu tür bir müdahale tabii ki bir ulusal politika aracı olarak kuvvete başvurulduğu anlamına gelmez. Yine de 1920'den bu yana yasal gelişmeler, BM Şartındaki genel kuvvete başvurma yasağı ve insancıl müdahale durumlarında bunun kınanmasının yaygın olması dikkate alındığında, bu tür bir müdahalenin hukuki olması şüphelidir. Bkz. Brownlie, s. 342.

⁸² Pattison, *op.cit.*, s. 59.

⁸³ Upendra Baxi, "The 'War on Terror' and the 'War of Terror': Nomadic Multitudes, Aggressive Incumbents, and the 'New' International Law", *Osgoode Hall Law Journal*, Spring/Summer 2005, ss. 9-43; David Chandler, *From Kosovo to Kabul: Human Rights and International Intervention*, Pluto Press, London 2002, *passim*.

adlandırılabilmesi için amacının mutlaka insancıl olması yani insan hakları ihlallerini durdurmayı amaçlaması gereklidir.⁸⁴

Lowe, NATO'nun Kosova müdahalesini örnek göstererek, bu müdahale-nin açıkça izin veren bir Güvenlik Konseyi kararına değil, genel anlamda Güvenlik Konseyi'nce bölgede devam eden ve uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden ağır bir krizin varlığını önceden tespit eden bir karara dayanmış olma-sını uluslararası hukuka aykırı bulmaktadır.⁸⁵ Yazar, bu tür durumların kabul edilmese de hoş görülmesine ve hukuki bir gerekçeden çok moral bir gerekçeye dayandırılmasına karşıdır.⁸⁶ Yazar, BM Şartı'nı tasarlayanların sadece savaş nedir bilmekle kalmayıp, uluslararası barış sisteminin daha önceki yıkılışını da tecrübe etmiş kişiler olduğunu hatırlatmaktadır.⁸⁷ Böylece insancıl bir felaketle yüzleşildiği durumlarda BM hareketsiz kaldığı sürece Üyeleri de hareketsiz kalmak zorundadırlar çünkü BM Şartında, Güvenlik Konseyi'nin açıkça izin vermediği durumlarda Üyelerin harekete geçmesi için bir hak bulunmamakta-dır.⁸⁸

Pattison, insancıl müdahalenin BM Şartının 2'nci maddesinin 4'üncü fıkrasının bir istisnası olarak kabul edilmesinin korkulan sonuçlara yol açma-yacağını düşünmektedir. Yazara göre, kuvvet kullanma yasağı ABD gibi devlet-lerce zaten önleyici meşru müdafaa gibi doktrinlerle delinmiştir ve devletler savaşlarını hep meşru müdafaa ile bir şekilde haklı kılmaya çalışmaktadırlar.⁸⁹ Bu konuya başka bir takım kısıtlamalar getirilebilir; örneğin, Güvenlik Konseyi dışındaki müdahalelerin bölgesel örgütlerce yetkili kılınması, Güvenlik Kon-seyi'nin müdahaleyi sonradan onaylaması ve insancıl krizin istisnai bir ağır-lıkta olması gibi.⁹⁰ Yazar, bu tür kısıtlamaların istismara dönük uygulamaları engelleyeceği görüşündedir. Buna ilaveten, yazar, hukuksal temeli olmayan müdahalelerin yasaklanmak yerine yapılmasına izin verilmesi çünkü bunların uzun vadede istismarcı bir sonucu doğacak dahi olsa kısa vadede korkunç in-san hakları ihlallerini bitireceği için yine de tercih edilir olduğunu; bir kısım müdahale istismarcı amaçla da yapılsa bir kısım müdahalenin de gerçek in-sancıl amaçla yapılacağını söylemektedir.⁹¹ Sonuçta yazar, insancıl müdahale söz konusu olduğunda izinli ve etkisiz bir müdahaledense izinsiz ama etkili bir müdahaleden yanadır.⁹²

⁸⁴ Pattison, op.cit., s. 58.

⁸⁵ Lowe, op.cit. s. 281.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid., s. 270.

⁸⁸ Ibid., ss. 281-282.

⁸⁹ Pattison, op.cit. ss. 60-61.

⁹⁰ Ibid., s. 61.

⁹¹ Ibid. Yazara göre tam tersi Güvenlik Konseyi kararı bir şart olarak ileri sürüldüğü için devletler hareketsiz kalmakta ve Ruanda'da olduğu gibi harekete geçme sorumlulukla-rını yerine getirmemek için bunu bahane etmektedirler.

⁹² Ibid., s. 64. Pattison, Güvenlik Konseyi tarafından izin verilen insancıl müdahalenin, uluslararası toplumdan da kabul göreceği gerekçesiyle, daha etkili sonuç verdiği yö-nündeki iddiaları tartışmıştır. Yazar, bunun her zaman böyle olmadığını düşünmekte-dir. Bu doğrultuda, ABD liderliğindeki Somali müdahalesi, Bosna'daki UNPROFOR ve Ruanda'daki Fransız müdahalesinin hukuki gerekliliği sağlamasına rağmen etkisiz kalması ile; gerekli yasal izne sahip olmadığı halde İngiltere, ABD ve Fransa'nın Irak'ta uçuşa kapalı saha uygulaması ve NATO'nun Kosova müdahalesinin etkililiğini kıyas-lamaktadır. Bkz. Pattison, op.cit., s. 63.

Koruma sorumluluğuyla ilgili tartışma, bu makalede benimsenen görüşe göre, katı bir pozitivist yaklaşımla sonuca ulaştırılacak türden değildir.⁹³ Lowe ve Brownlie gibi yetkin uluslararası hukuk yazarlarının insancıl müdahale ve koruma sorumluluğuyla ilgili belirttikleri karşı duruşun haklı görülebilen yanlarına rağmen, nüfusların vatandaşı oldukları devletin mutlak yetkisine – bu yetki en ağır insan hakları ihlallerine de yol açsa – terk edilmeleri ve çoğu zaman siyasi kaygılarla alınamayan bir Güvenlik Konseyi kararı nedeniyle en korkunç insan acılarına seyirci kalınması, koruma sorumluluğundan yana görüşlerin ana noktasını oluşturmaktadır.⁹⁴ Gerçekten uluslararası toplumun, vatandaşı olduğu devletin zulmüne uğrayan veya en azından kendi devleti tarafından korunmayan veya korunamayan nüfuslar için, koruma sorumluluğunu Güvenlik Konseyi kararı bulunmadığı durumlarda da - devletlerin tek başına inisiyatiflerine terk edilmemek kaydıyla – yerine getirmelerine elverişli bir mekanizmanın kabulü mutlaka gereklidir.

II. Uluslararası İnsancıl Hukukun Dolaylı Neden Olduğu Vatandaşlık Tartışmaları

Gerek mülteciler, vatansızlar ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler gerek suçluların iadesi konusu burada, sadece silahlı çatışmalar hukuku bağlamında vatandaşlık sonuçlarını ilgilendirdikleri ölçüde ele alınmışlardır.

A. Mülteciler, Vatansızlar ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler

1. Mülteciler ve Vatansızlar

Uluslararası hukuki tanımına göre mülteci, “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen [kişidir]”.⁹⁵ Bu nedenle, uluslararası toplum, kişiyi ülkesini terk etmeye zorlayan nedenlerin makul gerekçelere dayalı olması şartıyla bu kişilere uluslararası koruma sağlamakta ve bu durum ulusal koruma temin edilinceye, yani kişi kendi ülkesine dönene

⁹³ Ruanda'daki soykırım hakkında anılarını kaleme aldığı otobiyografisinden alıntı Rusesabagina'nın satırları bu bağlamda anılmaya değerdir: “Devlet Başkanı Juvenal Habyarimana'nın uçağının bir füze ile düşürüldüğü 6 Nisan günü ile Tutsi isyancı ordusunun başkent Kigali'yi ele geçirdiği 4 Temmuz günü arasında yaklaşık sekiz yüz bin Ruandalı katledildi. Bu rasyonel bir zihinle kavranamayacak bir rakam. ... Sekiz yüz bin hayat yüz günde söndü. Günde sekiz bin hayat. Dakika da beşten fazla hayat. ... Dünya tarihindeki en büyük soykırım değildi ama en hızlı ve en etkili olanıydı.” Bkz. Paul Rusesabagina, *An Ordinary Man*, Viking, USA, 2006, s. xi.

⁹⁴ Bu makale kaleme alındığı sırada Suriye ile ilgili benzer bir tartışma devam etmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nde Rusya ve Çin'in vetosu nedeniyle müdahale yönünde bir karar alınamaması Arap Ligi devletleri ve Batılı devletlerce tepkiyle karşılanmıştır.

⁹⁵ Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, madde 1A (2) ve Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Protokol. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1950 tarih ve 429 (V) sayılı Kararıyla toplanan Konferansta kabul edilmiş, 28 Temmuz 1951 tarihinde Cenevre'de imzalanmış ve 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşmeyi 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalamış ve 29 Ağustos 1961 tarihinde ihtirazi kayıtla onaylamıştır (R.G. 05.09.1961 – 10898). Tamamlayıcı Protokol ise, 31 Ocak 1967'de imzalanmış ve 4 Ekim 1967'de yürürlüğe girmiştir (R.G. 05.08.1968 – 12968).

veya yeni bir vatandaşlığa sahip olana kadar sürmektedir.⁹⁶ Mültecilerle ilgili olarak, ırk, din, milliyet veya belli bir sosyal gruba veya siyasi düşünceye mensup olma nedeniyle hayatı veya özgürlüğü tehdit altında olan bu kişileri, bu riskle karşılaşacakları ülkeye geri göndermek yasaktır (*non-refoulement*).⁹⁷ İnsan hakları hukukunda da temellerini bulabileceğimiz bu ilkenin, Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme'nin tanımını içinde kalıp kalmadıkları araştırılmaksızın silahlı çatışma veya ciddi ve genelleşmiş düzensizlik veya şiddet olayları nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalmış kişilere de uygulanacağı kabul edilmektedir.⁹⁸ Bu gibi olayların çoğu zaman kitlesel sığınma şeklinde cereyan ettiği görülür.⁹⁹

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mültecilerin ve vatansızların durumu birlikte ele alınmıştır.¹⁰⁰ Vatansızlar, hiçbir devletin, kendi vatandaşlığına kabul etmediği kişiler ile vatandaşlığı olmakla birlikte, bu vatandaşlığını yasal veya fiili nedenlerle kaybettikten sonra herhangi bir devlet vatandaşlığını kazanmamış olan kişilerdir.¹⁰¹ Bir Vatansızlık Çalışması (*A Study of Statelessness*)¹⁰² isimli belge, mültecilerin uluslararası korunmasının modern tarihinde anahtar belge niteliğindedir.¹⁰³ Çalışma, "vatansız kişilerin sta-

⁹⁶ Tevfik Odman, Mülteci Hukuku, (a) AÜ. SBF. İnsan Hakları Merkezi Yayınları No: 15, Ankara, 1995, s.155.

⁹⁷ Prensibin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Elihu Lauterpacht ve Daniel Bethlehem, "The Scope and Content of the Principle of *Non-Refoulement*: Opinion", Refugee Protection in International Law – UNHCR's Global Consultations on International Protection, Erika Feller, Volker Türk ve Frances Nicholson (Ed.), Cambridge University Press, the UK, 2003, s. 89. ss. 85-171.

⁹⁸ Bu kişilerin de Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği'nin koruması altında kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bkz. UN High Commissioner for Refugees, Uluslararası Koruma Hakkında Not (*Note on International Protection*, 25 Temmuz 1992, A/AC.96/799, para. 14-16, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae68bfe18.html>. Aynı konu tekrar dolaylı olarak BM Genel Kurulu Kararı'nda da yer almıştır. Bkz. UN General Assembly, *Office of the United Nations High Commissioner for Refugees: resolution/adopted by the General Assembly*, 16 Aralık 1992, A/RES/47/105, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f21c50.html> (30.01.2012).

⁹⁹ Bülent Çiçekli, Uluslararası Hukukta Mülteciler ve Sığınmacılar, Seçkin, Ankara, 2009, ss. 115-125.

¹⁰⁰ Tevfik Odman, "Mülteci Hukukunda Uluslararası Düzenlemeler ve Uluslararası Standartlar", (b) Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2004, s. 23.

¹⁰¹ Odman., (a), op.cit., s. 88. Bu konuda iki önemli Birleşmiş Milletler Sözleşmesi bulunmaktadır: 28 Eylül 1954'te imzalanan Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (*Convention Relating to the Status of Stateless Persons*) ve 30 Ağustos 1961'de imzalanan Vatansızlığın Azaltılmasına Dair Sözleşme (*Convention on the Reduction of Statelessness*). İngilizce metinler için sırasıyla bkz. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3840.html>; <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b39620.html>. Türkiye bu sözleşmelere taraf değildir. Vatansızlığa ilişkin olarak sadece, 13 Eylül 1973'te Bern'de imzalanan Vatansızlık Hallerinin Sayısının Azaltılmasına Dair Sözleşmeye tarafıdır (R.G. 15.08.1975 – 15327).

¹⁰² UN Ad Hoc Committee on Refugees and Stateless Persons (BM Mülteciler ve Vatansız Kişiler Ad-Hoc Komitesi), *A Study of Statelessness*, Ağustos 1949, Lake Success - New York, 1 Ağustos 1949, E/1112; E/1112/Add.1, <http://www.unhcr.org/3ae68c2d0.pdf> (30.01.2012)

¹⁰³ Gilbert Jaeger, "On The History Of The International Protection Of Refugees", IRRC, September 2001, Vol. 83, No. 843, s. 733.

tüs[ün]” (mülteciler olarak da okumak gerekir) çeşitli yönlerini detaylıca incelemiştir. O tarihte mevcut iki uluslararası sözleşmenin¹⁰⁴de hükümlerini dikkate almak suretiyle, uluslararası seyahat, ülkeye girme ve oturma hakkı, kişisel statü, aile hakları, mülkiyet hakları, ticaretin veya mesleğin icrası, eğitim, devlet yardımı, sosyal güvenlik, mahkeme önünde davacı veya davalı olma hakkı, mütekabiliyette muafiyet, sınırdışı edilme ve yerleşim, vergilendirilme ve askerlik hizmeti konuları incelenmiştir.¹⁰⁵ Vatansız kişilerin durumunda bir ülkeyi terk etmek büyük bir sorunsal olarak ortaya çıkmaktadır çünkü bir ülkeyi terk etmek bir başka ülkeye girmek anlamına gelir.¹⁰⁶

Çalışma, vatansız bir kişinin durumunun güçlüğüne özetle şöyle açıklamıştır: “Vatansız bir kişinin kendi isteğiyle bir ülkeyi terk etmesi durumunda hiçbir pasaporta hakkı olmamasından doğan problemlerin yanı sıra... zorunlu olarak terk etmesinde de (sınırdışı edilme) olası olarak bu kişinin gidebileceği ülkenin makamlarına, tanzim edilen sınırdışı belgeleri nedeniyle bu kişinin istenmeyen kişi olarak gösterilmesi bu kişi için durumu daha da fazla güçleştirecektir. Hakkında bu tür bir sınırdışı emri ihdas edilmiş ve yasal yollardan bir başka ülkeye de giremeyecek durumda olan vatansız bir kişi ya bu emre uymayarak saklanmak, ya da komşu bir ülkeye hileli yollarla girmek zorunda kalacaktır. Her iki durumda da yerinin tespit edildiği, tutuklandığı ve cezalandırıldığı güne dek devamlı tehdit altında yaşar. Cezası infaz edildikten sonra sınıra yollar. Bu durumdan bir çıkış noktası söz konusu olmadığından, ceza cezaı izler ve vatansız kişi kanunsuz bir kişi haline gelir. ... Sınırdışı etme ve yeniden yerleştirme, evrensel olarak kabul edilmiş düzen ve güvenlik önlemleridir ve bir devletin vatandaşına uygulandığında bir güçlük teşkil etmez zira her devletin kendi vatandaşını kabul etme zorunluluğu bulunduğu, sınırdışı edilen kişi yeniden yerleşmiş olur. Ancak hakkında sınırdışı kararı alınmış vatansız bir kişiyi hiçbir devlet kabul etmek zorunda değildir. Düzen ve güvenliği sağlama arzusu kanunsuz kişilerin yaratılmasına yol açmış olur. Bu durumu düzeltecek bir anlaşma gerekmektedir.”¹⁰⁷

Böylece Çalışma, mevcut sözleşmeler *lex specialis* olarak varlıklarını sürdürürken, *lex generalis* teşkil edecek bir anlaşma akdedilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.¹⁰⁸ Bunun sonucunda Mültecilerin *Magna Carta'sı* denilebilecek Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme imzalanmıştır.¹⁰⁹

Vatansızların ve mültecilerin birlikte ele alınmasının nedeni, her ikisi adına da diplomatik himaye sağlayabilecek bir devlet bulunmamasıdır. Bütün diğer yabancılar gibi mülteciler de asıl olarak yabancı bir devletin kurumlarının keyfiyetine tabidir ancak diğer yabancılardan farklı olarak mülteciler, geleneksel bir çare olarak vatandaşları oldukları devletin diplomatik himayesine başvuru-

¹⁰⁴ Milletler Cemiyeti, Mültecilerin Uluslararası Statüsüne Dair Sözleşme (*Convention Relating to the International Status of Refugees*), 28 Ekim 1933, League of Nations, Treaty Series Vol. CLIX No. 3663, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dd8cf374.html> ve Milletler Cemiyeti, Almanya'dan Gelen Mültecilerin Statüsüne Dair Sözleşme (*Convention concerning the Status of Refugees Coming From Germany*), 10 Şubat 1938, League of Nations Treaty Series, Vol. CXCI, No. 4461, s. 59, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dd8d12a4.html> (30.01.2012)

¹⁰⁵ Jaeger, loc.cit.

¹⁰⁶ A Study of Statelessness, loc.cit.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Jaeger, op.cit., s. 736; ayrıca bkz. supra dn. 95.

ramazlar.¹¹⁰ Bireyler, temel insan haklarının korunmasını ve fiziksel güvenliklerinin sağlanmasını normal olarak kendi devletlerinden beklerler. Oysa mültecilerin durumunda, kişinin vatandaşı olduğu devlet, bu hakları korumayı istememekte veya koruyamayacak durumda bulunmaktadır.¹¹¹ Birden fazla uyrukluğa bulunan kişiler açısından da böyle bir kişinin mülteci statüsüne girebilmesi için vatandaşlığını taşıdığı devletlerin her birinin korumasından mahrum olması gerekmektedir.¹¹² Bu nedenle mültecileri ve vatansız kişileri de korumak amacıyla uluslararası faaliyetleri koordine etmek üzere kurulan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği görevlidir.¹¹³

Özetle, vatandaşlık, yukarıda belirtilen paralı asker tanımı veya korunan kişilerin tespitinde olumsuz bir kriter; koruma sorumluluğu tartışmalarında devletin vatandaşı üzerinde egemenliği ve buna uluslararası toplumun müdahale hakkı açısından olumsuz yönleriyle ortaya çıkarken, mülteciler ve vatansızlar konusunda kişilerin vatandaşlığına sahip oldukları devletle bağlarının gevşemesi¹¹⁴ veya hiçbir vatandaşlığa sahip olmamak nedeniyle mağdur oldukları bir durum ortaya çıkmaktadır. O halde ideal olan kişinin en az bir vatandaşlığa sahip olması ve tabii devleti tarafından haklarının da korunmasıdır. Hiçbir devlet tarafından himaye edilmeyen ve “gidecek yeri olmayan” kişiler açısından uluslararası hukuk düzenlemeleriyle bu durumun telafisi sağlanmak istenmiştir. Çünkü, bu kez de vatandaşlığın bulunmaması olumsuz bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler

Bir kişinin mülteci tanımına uyması için mutlaka ülkesi dışına çıkmış olması gereklidir. 1951 Sözleşmesindeki mülteci tanımı soğuk savaş döneminde göreceli olarak durağan bir dünya düzenine uymuş olsa da soğuk savaşın bitişi, dünya ekonomisinde küreselleşmenin hızlanması yeni bir dinamiki devreye sokmuştur.¹¹⁵ “Ortak menfaat[le]” her zaman aynı doğrultuda olmayan bir “ortak kamu düzeni” nosyonu doğmaya başlamıştır ve kendi ülkeleri içinde iç savaşlar, soykırım, insan hakları ihlalleri, doğal ve insan ürünü felaketlerin mağdurları ve ülke içinde yerinden edilenler uluslararası gündemde bir yer edinmeye başlamışlardır.¹¹⁶

¹¹⁰ James C. Hathaway, *The Rights Of Refugees Under International Law*, Cambridge University Press, the UK, 2005, s. 627.

¹¹¹ Bkz. supra dn. 39.

¹¹² Odman (b), op.cit., ss. 20-21.

¹¹³ 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’nin Giriş bölümünde, Taraf Devletler “Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri’nin, mültecilerin korunmasını sağlayan uluslararası sözleşmelerin uygulanmasına nezaret etmekle görevli olduğunu... ve bu sorunu çözmek için alınan önlemlerin birbiri ile verimli uyumunun, Devletler ile Yüksek Komiser arasındaki iş birliğine bağlı olduğunu kabul [etmektedirler]”.

¹¹⁴ Vatandaşlık bir kişiyi bir devlete bağlayan hukuki ve siyasi bağ olarak tarif edilirse mültecilikte bu bağ kopmakta veya gevşemektedir. Bkz. Yılmaz Altuğ, *Devletler Hususi Hukuku Bakımından Mülteciler*, İstanbul, 1967, s. 30.

¹¹⁵ Guy S. Goodwin-Gill, *International Protection and Assistance for Refugees and the Displaced: Institutional Challenges and United Nations Reform*, Mülteci Çalışmaları Merkezi’nin düzenlediği workshop’ta sunulan tebliğ, Workshop: ‘Refugee Protection in International Law: Contemporary Challenges’, Oxford, 24 Nisan 2006, s. 4, <http://www.unhcr.org/47e8d2a82.pdf> (30.01.2012).

¹¹⁶ Ibid.

Ne BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ne de diğer herhangi bir BM kurumu, kendi ülkeleri içinde bulunan kişileri korumaya yetkilidir. Ülke içinde yerinden edilmiş kişileri koruyan bir uluslararası antlaşma veya örf ve adet hukuku kuralı mevcut değildir. Ancak bu tür kişilere nasıl muamele edilmesi gerektiğiyle ilgili esaslar Dahili Yer Değiştirme Hakkında Kılavuz İlkeler’de (*Guiding Principles on Internal Displacement*) belirlenmiştir.¹¹⁷ Birçok devletin çekimser kalmasından sonra, BM Genel Kurulu bu ilkeleri “ülke içinde yerinden edilen kişilerin korunması için önemli bir uluslararası çerçeve” olarak tanımıştır.¹¹⁸ Fakat BM veya BM Mülteciler Yüksek Komiserliğinin bu ilkeleri devletlere karşı ileri sürebilmeleri onların rızasına veya kabulüne bağlıdır.¹¹⁹

BM Genel Kurulu 15 Aralık 2005’te kabul ettiği kararında da Genel Sekreterin raporuna gönderme yaparak “insancıl yardımın temini için tarafsızlık, insanlık, önyargısızlık ve bağımsızlık ilkeleri[ni]” teyit etmiştir.¹²⁰ Aynı kararın ikinci paragrafında tüm üye devletler “karmaşık insancıl aciliyet durumlarında ve özellikle de silahlı çatışmalarda ve çatışma sonrası durumlarda, insancıl personelin çalıştığı ülkelerde, ulusal ve uluslararası hukukun ilgili hükümlerine uygun olarak” insancıl personelin ve yardımların “mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler de dahil olmak üzere sivil nüfusa” ulaştırılabilmesi için BM ve diğer insancıl kurumlarla tam işbirliğine davet edilmektedir.¹²¹ Kararda Acil Durum Yardım Koordinatörü (*Emergency Relief Coordinator*) ve BM Sekreterliği İnsancıl İşlerin Koordinasyonu Ofisi (*Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*), insancıl yardımın koordinasyonu ve etkinliği konusunda yetkili adresler olarak gösterilmiştir.¹²² Nihayet, BM Mülteciler Yüksek Komiserliğinin, mültecilerle ilgili asli görevinin yanı sıra ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin de korunması ve bu kişilere yardım edilmesi konularında lider kurum olması kabul görmüştür.¹²³ Tekrar hatırlatmak gerekir ki Yüksek Komiserliğin ülke içinde yerinden edilmiş kişilerle ilgili uluslararası antlaşmalarla düzenlenmiş bir yetkisi yoktur ve bu kişiler, aslen halen kendi hükümetlerinin yetkisine tabi olmaya devam etmektedirler.

Bu konuda tek uluslararası antlaşma ve bölgesel bir antlaşma girişimi olarak Afrika Birliği çerçevesinde imzalanan ve ülke içinde yerinden edilmiş

¹¹⁷ Genel Sekreterin Temsilcisi Francis M. Deng’in Raporu, 1997/39 Sayılı Komisyon Kararına dayanarak, BM İnsan Hakları Komisyonuna sunulmuştur (*Report of the Representative of the Secretary-General, Francis M. Deng, submitted to the United Nations Commission on Human Rights, pursuant to Commission resolution 1997/39*), E/CN.4/1998/53/Add.2, <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/d2e008c61b70263ec125661e0036f36e> (30.01.2012).

¹¹⁸ 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi, para. 132.

¹¹⁹ Goodwin-Gill, op.cit., s. 9.

¹²⁰ BM Genel Kurul Kararı 60/124, BM’in acil durumlarda insancıl yardımının koordinasyonun güçlendirilmesi (*Strengthening of the coordination of emergency humanitarian assistance of the United Nations*), <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/495/04/PDF/N0549504.pdf?OpenElement> (30.01.2012)

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid., para. 8.

¹²³ BM Genel Kurul Kararı 60/128, 24 Ocak 2006, Afrika’daki Mültecilere, Geri Dönenele ve Yerinden Edilmişlere Yardım (*Assistance to Refugees, Returnees and Displaced Persons in Africa*), para. 5, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/495/28/PDF/N0549528.pdf?OpenElement> (30.01.2012).

kişileri konu alan Kampala Konvansiyonu belirtilebilir.¹²⁴ Konvansiyon, 8'inci maddesinde Afrika Birliğinin üye devletlere önemli koşullarda¹²⁵ müdahale hakkını tekrar teyit etmektedir.

Sonuç olarak, koruma sorumluluğu konusundakine benzer değerlendirmeler burada da geçerlidir. Kendi devletin korumasından yararlanamayan kişileri mülteci de olmadıkları takdirde uluslararası toplumun koruması ve yardımından yararlandırmak temel hareket noktasıdır.

B. İade Etme veya Yargılama Kuralı (aut dedere aut judicare) ve Vatandaşın İadesi

Vatandaşın işlediği bir suçtan ötürü yargılanmak üzere yabancı bir devlete iade edilmemesi, genel uygulama alanı bulan bir esas olagelmıştır. Vatandaşın iade edilmesine karşı görüşlerin başlıca gerekçeleri, bu kişilerin kendi milletlerinden yargıçlarca yargılanma hakkı, kendi vatanlarında yaşama hakkı, adil olmayan bir yargılamaya karşı korumak da dahil olmak üzere, devletin kendi vatandaşlarının refahını koruma vazifesi olarak belirtilebilir; yine de bu yönde fikirlerin şekillenmesinde başlıca gerekçe, vatandaşını iade etmenin bir devletin egemenliğini ihlal edebileceği düşüncesi olmuştur.¹²⁶ Uluslararası örf ve adet hukuku açısından vatandaşın iade edilip edilmemesi konusunun açıklığa kavuşmamış olmasının yanı sıra birçok suçluların iadesi antlaşması da devletlerin vatandaşını iade talebini reddetmesine izin vermektedir.¹²⁷ Oppenheim, genel olarak iade konusuyla ilgili uluslararası örf ve adet hukukundan kaynaklanan bir yükümlülük bulunmadığını ve devletlerin bir uluslararası antlaşmayla sınırlandırılmış olmadıkça¹²⁸ yabancılara sığınma tanıma yetkilerini kendilerinde kabul ettiklerini belirtmektedir.¹²⁹ Diğer yandan bir uluslararası antlaşmanın yokluğunda devletleri iade etmekten alıkoyan bir uluslararası hukuk kuralı da mevcut değildir.¹³⁰

¹²⁴ Kampala Konvansiyonu (*Kampala Convention*) olarak anılan Afrika'da Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilere Yardım ve Bunların Korunması İçin Afrika Birliği Konvansiyonu (*African Union Convention For The Protection And Assistance Of Internally Displaced Persons In Africa*), 22 Ekim 2009'da Kampala, Uganda'da Afrika Birliği Özel Zirvesinde kabul edilmiştir. Bkz. <http://www.unhcr.org/4ae9bede9.html> (30.01.2012). 53 Afrika Birliği Üyesi devletin 31'i tarafından imzalanmış olmasına rağmen, yürürlüğe girmesi için 15 devlet tarafından onaylanması gereken Antlaşma, bu zamana dek 11 devlet tarafından onaylandığından henüz yürürlüğe girmemiştir. Bkz. <http://www.internal-displacement.org/kampala-convention> (30.01.2012).

¹²⁵ Savaş suçları, soykırım ve insanlığa karşı suçlar. Afrika Birliği Kurucu Antlaşması madde 4 (h).

¹²⁶ Edgardo Rotman, "Foreword", Isidoro Zanotti, *Extradition in Multilateral Treaties and Conventions Studies on the Law of Treaties* Vol. 3, Martinus Nijhoff, Leiden, 2006, s. ix.

¹²⁷ Zsuzsanna Deen-Racsmay, "A new passport to impunity? Non-extradition of naturalized citizens versus criminal justice", *Journal of International Criminal Justice*, 2004, 2 (3), s. 764.

¹²⁸ Peter Malanczuk, *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, Routledge, London, 1997, s. 117.

¹²⁹ Robert Jennings ve Arthur Watts (Ed.), *Oppenheim's International Law*, Ninth Edition, Longman, London, 1992, s. 950.

¹³⁰ Malanczuk, loc.cit. Aynı doğrultuda, Öcalan Davası'nda, Türkiye ve Kenya arasında bir suçluların iadesi anlaşması bulunmadığı vakıasına ilişkin olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi "kaçak bir kişinin devletler arasında işbirliği sonucunda teslim edilmesi kendi başına tutuklamayı hukuka aykırı hale getirmez ve bu nedenle de madde 5 altında herhangi bir problem doğurmaz" demektedir. Bkz. Öcalan/Türkiye, 46221/99, 12 Mayıs 2005, para. 87.

1973'te yazdığı eserinde Bassiouni, Grotius'un *aut dedere aut punire* kuralından esinlenerek, uluslararası suçlar açısından *aut dedere aut judicare* ilkesini ifade etmiştir.¹³¹ Uluslararası Hukuk Komisyonu da 2005 yılındaki elli yedinci oturumunda "iade etme veya yargılama yükümlülüğü" başlığını da çalışma programına dahil etmeye karar vermiştir.¹³² Uluslararası ceza hukukunu ilgilendiren suçlarda yargılama veya iade etme yönünde bir genel yükümlülüğün bulunup bulunmadığı tartışmasında Bassiouni, insanlığa karşı suçlar açısından bunun bir yükümlülük olduğunu savunmaktadır.¹³³ Yazara göre, iade etme veya yargılama görevi, uluslararası ceza hukukunda bir örf ve adet hukuku kuralı haline gelmiştir.¹³⁴ Yazar, mevcut devlet uygulamasının daha çok antlaşmaların varlığı durumunda iade yükümlülüğü ortaya çıkardığını kabul etmekte ama bunun, *aut dedere aut judicare* anlayışını yansıtan uluslararası suçlar yerine, daha çok devletlerin sözleşmeyle suç haline getirdiği fiillerle ilgili olduğunu düşünmektedir.¹³⁵ Özel Raportör Galicki, dördüncü raporunda, *aut dedere aut judicare* yükümlülüğüyle ilişkilendirilmiş suç tiplerini değerlendirirken, genel olarak bir örf ve adet hukuku kuralının varlığını ileri sürmenin zorluğunu vurgulamış ve tüm suç tipleri açısından böyle bir yükümlülük bulunduğu söylenemezken; uluslararası toplumun bütününe ilgilendiren önemli suçlar açısından böyle bir yükümlülüğün oluşmuş gibi görüldüğünü belirtmiştir.¹³⁶ Bu gibi suçlar arasında, soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçu sayılabilir.¹³⁷ Diğer yandan Uluslararası Hukuk Komisyonu, Özel Raportörün raporuna getirdiği eleştirilerde, bazı suçların evrensel yargı yetkisine tabi olsalar dahi mutlaka *aut dedere aut judicare* ilkesi içinde değerlendirilmeyeceğini; yine benzer şekilde ağır ihlallerin, *aut dedere aut judicare* kapsamında olmalarına rağmen tüm savaş suçlarının bu kapsamda olmadığını belirtmektedir.¹³⁸ Esasen bu ilke, evrensel yargı yetkisi tartışmasından bağımsız olarak düşünülemez.¹³⁹

BM tarafından bazı suçların bir uluslararası antlaşmayla engellenmeye çalışılması yaklaşımını, 1948 Soykırım Sözleşmesi'yle¹⁴⁰ görmek mümkündür. Bu model, BM çatısı altında daha sonraları terörizm, işkence, uyuşturucu tica-

¹³¹ M. Cherif Bassiouni, *International Terrorism and Political Crimes*, Charles C. Thomas Publisher, Springfield, IL, 1975 (a); M. Cherif Bassiouni ve E.M. Wise, *Aut Dedere Aut Judicare: The Duty to Extradite or Prosecute in International Law*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1995, ss. 3-4 (b); Hugo Grotius, *De Iure Belli ac Pacis*, Book II, (İngilizce tercüme F.W. Kelsey) *The Law of War and Peace*, Classics of International Law, 1925, ss. 526-529.

¹³² Konuyla ilgili özel raportör olarak Zdzislaw Galicki atanmıştır. Bkz. *Genel Kurul Resmi Tutanakları*, Altmışıncı oturum, Ek Sayı 10 (A/60/10), s. 227, para. 500.

<http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/521/69/pdf/N0552169.pdf?OpenElement> (30.01.2012).

¹³³ M. Cherif Bassiouni, op.cit., s. 271 (c).

¹³⁴ Ibid., s. 272.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Uluslararası Hukuk Komisyonu Raporu 2011, para. 303. <http://www.un.org/law/ilc/> (30.01.2012).

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid., para. 324.

¹³⁹ Ibid., para. 325.

¹⁴⁰ *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, New York, 9 Aralık 1948, Sözleşmenin İngilizce metni için bkz. <http://www.un.org/millennium/law/iv-1.htm> (30.01.2012).

reti, sınır aşan organize suçlar ve son olarak da yolsuzluğa genişletilmiştir.¹⁴¹ İade etme veya yargılama yükümlülüğü son on yıllarda, Lahey'de 16 Aralık 1970'de imzalanan Uçakların Kanundışı Yollarla Ele Geçirilmesinin Önlenmesi Sözleşmesinden¹⁴² başlayarak, terörizme ilişkin konvansiyonlarda yer almıştır.¹⁴³ Bu Sözleşmenin 7'nci maddesi “suçlu olduğu iddia edilen şahıs topraklarında bulunan âkit devlet, bu şahsı iade etmezse, istisnasız ve suç kendi arazisinde işlensin veya işlenmesin, vak'ayı takibat maksadile yetkili makamlarına havale etmeye mecburdur” demektedir.¹⁴⁴ 1971 Sivil Havacılığın Güvenliğine Karşı Kanundışı Eylemlerin Önlenmesine İlişkin Montreal Sözleşmesi¹⁴⁵ ve 1977 Terörizmin (Tedhişçiliğin) Önlenmesi İçin Avrupa Konvansiyonu¹⁴⁶ yine aynı şekilde örnek gösterilebilir.¹⁴⁷ Bu tür antlaşmaların başlıca amacı, sadece suçun işlendiği ülke devletini veya failin vatandaşı olduğu devleti değil, mümkün olduğunca fazla devleti yargılama yetkisine sahip kılmaktır.¹⁴⁸ Böylece suçluların kaçabilecekleri “güvenli bölgeler” (*safe havens*) ortadan kalkmış olacaktır.¹⁴⁹ *Aut dedere aut judicare* yükümlülüğü içeren çok sayıda anlaşmalara, devletlerin giderek daha fazla taraf olmasının bu yönde bir örf ve adet hukuku kuralının oluşumuna delil teşkil ettiği düşünülmektedir.¹⁵⁰

Özel Raportör, dördüncü raporunda, suçların cezasız kalmasına karşı mücadelede (*fight against impunity*) işbirliği yükümlülüğü (*duty to cooperate*) konusuna odaklanmıştır¹⁵¹; zira işbirliği yükümlülüğü, uluslararası hukukta bir ilke olarak yerleşmiştir ve birçok uluslararası belgede de rastlanabilir.¹⁵² Buna göre, uluslararası toplumun bütününü ilgilendiren önemli suçların faillerinin cezasız kalmasına karşı verilen mücadele, bir yanda uluslararası ceza mahkemelerinin kurulmasıyla, diğer yanda ise ulusal mahkemelerce yargı yet-

¹⁴¹ Roger S. Clark, “The Role of the United Nations”, International Crime And Justice, Mangai Natarajan (Ed.), Cambridge University Press, the USA, 2011, s. 338. Ayrıca, diplomatlara va uluslararası korunan kişilere karşı işlenen suçlar ve terörün finansmanı konularında suçluların iadesi için bkz. Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem ve R. Murat Önok, Uluslararası Ceza Hukuku, Seçkin, Ankara, 2009, s. 258.

¹⁴² *Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft*, Sözleşmenin İngilizce metni için bkz. <http://treaties.un.org/doc/db/Terrorism/Con2-english.pdf> (30.01.2012).

¹⁴³ Özel Raportör Zdzislaw Galicki'nin iade etme veya yargılama yükümlülüğüyle ilgili ön değerlendirmeleri ve tespitleri için bkz. <http://untreaty.un.org/ilc/reports/2004/english/annex.pdf>, 2004, s. 313, para.6. (30.01.2012).

¹⁴⁴ Sözleşmenin Türkçe metni için bkz. R.G. 31.03.1973 – 14493.

¹⁴⁵ İngilizce metin için bkz. <http://treaties.un.org/doc/db/Terrorism/Conv3-english.pdf>, madde 5 (2) ve madde 8; Türkçe metin için bkz. R.G. 04.05.1975 – 15226.

¹⁴⁶ İngilizce metin için bkz. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/090.htm> (30.01.2012), madde 7; Türkçe metin için bkz. R.G. 26.03.1981 – 17291.

¹⁴⁷ Jennings ve Watts, op.cit., s. 971. Evrensel yargı yetkisinin aut dedere aut judicare kuralını kapsayacak şekilde yer aldığı diğer Sözleşme örnekleri için bkz. Roger O'Keefe, “The Grave Breaches Regime and Universal Jurisdiction”, JICJ, 7, 2009, s. 820.

¹⁴⁸ Clark, loc.cit.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Özel Raportör Galicki'nin bu konudaki görüşü için bkz. Uluslararası Hukuk Komisyonu Raporu 2011, para. 329.

¹⁵¹ Uluslararası Hukuk Komisyonu Raporu 2011, para. 295.

¹⁵² BM Şartı Madde 1 (3) ve BM Genel Kurulu, 24.10.1970, 2625 (xxv) (Devletler arasında Birleşmiş Milletler Şartına uygun şekilde dostane münasebetler kurma ve işbirliği yapmaya dair uluslararası hukuk ilkeleri hakkında bildir), Ek para.1, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/348/90/IMG/NR034890.pdf?OpenElement> (30.01.2012).

kisinin icrasıyla ulaşılabilecek temel bir politikadır.¹⁵³ Uluslararası Hukuk Komisyonu son yıllık raporunda, Özel Raportörün işbirliği yükümlülüğü vurgusunu genelde destekliyor görünmektedir.¹⁵⁴

İade etme veya yargılama yükümlülüğünün evrensel yargı yetkisi ilkesi ile karşılıklı ilişkisinin aydınlatılması gerektiği tespiti, devletlerin konuyla ilgili işbirliği yükümlülüğü ve “üçlü alternatif” (suçlu olduğu iddia edilen kişinin – iade talep eden olası devletin dışında – yetkili uluslararası ceza mahkemesine teslim edilmesi) olarak adlandırılan konunun bir yana bırakılması¹⁵⁵ dışında özellikle de vatandaşın iadesine ilişkin bir konunun açıklığa kavuşmadığı anlaşılmaktadır. Uluslararası Hukuk Komisyonu, Özel Raportöre, mevcut anlaşmalar üzerinden yürüttüğü araştırmasında iade etme veya yargılama yükümlülüğü konusuna olası istisnalar da dahil olmak üzere iade hukukunun çeşitli yönlerini incelemesini önermektedir; örneğin, çifte cezalandırma, özellik prensibi, siyasi suç istisnası ve vatandaşın iade edilmemesi gibi.¹⁵⁶

Hatırlanırsa, 1988’de Lockerbie olayında dönemin Libya lideri Kaddafi’nin, çoğu ABD vatandaşı olan 259 kişinin ölümüyle sonuçlanan ve İskoçya’da gerçekleşen uçak bombalama şüphelilerini, Libya vatandaşı oldukları gerekçesiyle ABD’ye veya Birleşik Krallık’a iade etmek istememesi uluslararası bir krize yol açmıştır.¹⁵⁷ Daha sonra ise sorun, BM Güvenlik Konseyinin de girişimiyle Libya vatandaşı iki sanığın tarafsız bir ülke mahkemelerinde, Hollanda’da (her ne kadar İskoç Mahkemesi tarafından da olsa) yargılanması konusunda uzlaşma sağlanmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁵⁸

Diğer yandan, vatandaşın Uluslararası Ceza Mahkemesine teslimi konusu açıklığa kavuşmuş görünmektedir. 1998 Roma Statüsüne taraf devletler açısından 9’uncu bölümde yer alan 89’uncu maddede kişilerin Mahkemeye teslimi düzenlenmiştir. Örneğin, İsviçre Hukukunda vatandaşın kendi rızası dışında bir başka yabancı otoriteye iade edilemeyeceği kuralı (Federal Anayasa madde 25 (1)) mevcut olduğu halde Uluslararası bir Mahkemeye teslim etme, klasik anlamda iade olarak nitelendirilmemektedir.¹⁵⁹ Yine Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 38’inci maddesinde 2004 yılında yapılan değişiklikle, Türkiye Roma Statüsüne taraf olmadığı halde, “Uluslararası Ceza Divanına taraf olmanın getirdiği yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye verilemez” denmektedir.¹⁶⁰ Roma Statüsüne taraf olmayan ABD ise,

¹⁵³ Uluslararası Hukuk Komisyonu Raporu 2011, para. 296.

¹⁵⁴ Ibid., para. 308-312.

¹⁵⁵ Uluslararası Hukuk Komisyonu Raporu 2008, para. 321.

¹⁵⁶ Uluslararası Hukuk Komisyonu Raporu 2011, para. 318.

¹⁵⁷ Libya’nın, her ne kadar 1971 Montreal Sözleşmesi’ne taraf da olsa, bu Sözleşme’ye göre, iade prosedürünü kendi iç hukukuna göre gerçekleştireceği (madde 8 (2)) ve iç hukuku uyarınca da vatandaşını iade etmeyeceğini *inter alia* ileri sürdüğü görüşleri için Birleşik Krallık’a karşı başvurusunda bkz. <http://www.icj-cij.org/docket/files/88/7207.pdf> (30.01.2012); ABD’ne karşı başvurusunda bkz. <http://www.icj-cij.org/docket/files/89/7209.pdf> (30.01.2012).

¹⁵⁸ Güvenlik Konseyi Kararı 1192 (1998)

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/251/64/PDF/N9825164.pdf?OpenElement> (30.01.2012).

¹⁵⁹ Michael Cottier, “The Case of Switzerland”, Claus Kress ve Flavia Lattanzi (Ed.), *The Rome Statute and Domestic Legal Orders: General Aspects and Constitutional Issues*, Il Sirente, 2000, s. 239.

¹⁶⁰ 1982 Anayasası madde 38 (10), Değişik: 07.05.2004 – 5170/5 md. Türk hukukunda suçluların iadesi meselesi için ayrıca bkz. Ahmet Ulutaş, “Suçluların Geri Verilmesinde Vatandaşlığın Rolü ve Türk Vatandaşlığı Kanununun 28’inci Maddesinin Geri

dünyanın çeşitli bölgelerinde dahil olduğu silahlı çatışmalarda vatandaşlarının karıştığı uluslararası suçlardan dolayı taraf ülkelerden biri tarafından Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne teslimini engellemek için kendince 98'inci maddeyi bu yönde yorumlayarak, taraf ülkelerle ikili anlaşmalar yapma yoluna gitmektedir.¹⁶¹

Vatadaşın bir başka devlete iadesi konusu ise – bunu öngören bir antlaşmanın yokluğunda – ve Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun da çalışmalarının ulaştığı noktada, *aut dedere aut judicare* yükümlülüğü bulunup bulunmaması açısından henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Uluslararası hukuktaki mevcut uygulama ve görünürdeki anlayış açısından, antlaşmayla kararlaştırılmış olmadıkça hiçbir devletin kendi vatandaşını bir başka devlete iade etme zorunluluğu bulunmadığı ve bunun vatandaş açısından olumlu bir sonuç olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

SONUÇ

Uluslararası insancıl hukuk bağlamında vatandaşlığa bağlanan sonuçlar değerlendirildiğinde, kimi zaman uluslararası antlaşmalarda, paralı askerlik ve işgal altında ülkelerde sivillerin korunması konularında olduğu gibi, temel bir kriter ama olumsuz bir görüntüyle ortaya çıktığı, kimi zaman ise mültecilik veya suçluların iadesinde olduğu gibi olumlu sonuçları bulunduğu görülebilir. Gerçekten, mevcut uluslararası hukuk düzenlemelerinde paralı asker tanımında, çatışmanın taraflarından birinin veya ülke devletinin vatandaşı olmama vurgusu, sözleşmelerin konu ve amacının gerçekleşmesi önündeki tek engel değilse dahi önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Sonradan uluslararası hale dönüşen etnik çatışmalarda, korunan kişilerin nitelendirilmesinde vatandaşlık kriterinin uygulanması ise, yine benzer şekilde, sözleşmelerin konu ve amacını gerçekleştirmenin yani sivillerin korunmasının önünde bir engel olarak belirmektedir. Bu nedenle Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi Tadic Kararı'nda, "korunan kişilerin" IV No.lu Cenevre Sözleşmesi'nde belirtilen vatandaşlık kriterinin ötesine uzanan bir kriterle, etnisite kaynaklı olabilecek bir bağlılık/sadakat kriteriyle tanımlanması gerektiğini belirtmiştir. Böylece, Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi vatandaşlığı temel bir kriter olarak ele almaktan vazgeçip, bunun yerine düşmana sadakat/düşmana bağlılık kriterini geçirmiştir.

İnsancıl müdahale ve uluslararası toplumun koruma sorumluluğu sayesinde bir devletin vatandaşlarının artık o devletin, gerçekleştiremediği durumlarda, koruması altından çıkıp tüm uluslararası toplumun koruması altına girdiğini söylemek bugün uygulanan uluslararası hukuk açısından mümkün olsa da birçok engelle karşılaşıldığı da aşıkardır. En ağır insan hakları ihlallerine yol açan veya bunlar karşısında çözümsüz kalan bir devletin nüfusunun, o devletin yetkisine terk edilmemesi ve Güvenlik Konseyi kararı alınmadığı durumlarda insancıl felaketlere seyirci kalınmaması için koruma sorumluluğunu bugünkünden daha iyi ve etkin işletecek bir mekanizmanın kabulü gerekmektedir. Mülteciler, vatansızlar ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin durumu da birlikte düşünüldüğünde vatandaşlığın çok önemli bir koruma aracı olduğu anlaşılabılır. Yine vatandaşın bir başka devlete iadesi konusunda antlaşmayla iade yükümlülüğü belirtilmiş olmadıkça, hiçbir devletin kendi vatandaşını bir

Verme Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi", Ankara Barosu Dergisi, 2011/4, ss. 179-210.

¹⁶¹ Emily C. Barbour ve Matthew C. Weed, The International Criminal Court (ICC): Jurisdiction, Extradition and U.S. Policy, 6 Mart 2010, Congressional Research Service Report for Congress, ss. 7-8. http://www.amicc.org/docs/R41116_20100316.pdf (30.01.2012).

başka devlete iade etme zorunluluğu bulunmadığı sonucuna varılabilir ve bu da uluslararası hukuk açısından olumsuz, fakat kişiler açısından vatandaşlığın doğurduğu olumlu bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ALTMAN, Andrew ve Christopher Heath Wellman, *A Liberal Theory of International Justice*, Oxford University Press, New York, 2009.

ALTUĞ, Yılmaz, *Devletler Hususî Hukuku Bakımından Mülteciler*, İstanbul, 1967.

ALVAREZ, José E., *The Schizophrenias of R2P, Human Rights, Intervention and The Use Of Force*, Philip Alston ve Euan Macdonald (Ed.), Oxford University Press, Newyork, 2008, ss. 275-284.

ARSAVA, A. Füsün, "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV, Y.2011, Sayı 1, ss. 101-124.

BARBOUR, Emily C., ve Matthew C. Weed, *The International Criminal Court (ICC): Jurisdiction, Extradition and U.S. Policy*, 6 Mart 2010, Congressional Research Service Report for Congress, ss. 7-8. http://www.amicc.org/docs/R41116_20100316.pdf (26.01.2012).

BASSIOUNI, M. Cherif, *International Terrorism and Political Crimes*, Charles C. Thomas Publisher, Springfield, IL, 1975.

BASSIOUNI, M. Cherif, ve E.M. Wise, *Aut Dedere Aut Judicare: The Duty to Extradite or Prosecute in International Law*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1995.

BATUR YAMANER, Melike, *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması*, Arıkan, İstanbul, 2007.

BAXI, Upendra, "The "War on Terror" and the "War of Terror": Nomadic Multitudes, Aggressive Incumbents, and the "New" International Law", *Osgoode Hall Law Journal*, Spring/Summer 2005, ss. 9-43.

BEST, Geoffrey, *Humanity in Warfare: the Modern History of the International Law of Armed Conflicts*, Weidenfeld and Nicholson, London, 1980.

BROWNLİE, Ian, *International Law And The Use Of Force By States*, Oxford University Press, London, 1963.

CAMERON, Lindsey, "Private Military Companies: Their Status Under International Humanitarian Law and Its Impact on Their Regulation", *International Review of the Red Cross*, Volume 88, Number 863, September 2006, ss. 573-598.

CASSESE, Antonio, *Mercenaries: Lawful Combatants or War Criminals?*, 40 ZaöRV, 1980, http://www.zaoerv.de/40_1980/40_1980_1_a_1_30.pdf (08.01.2012).

CHANDLER, David, *From Kosovo to Kabul: Human Rights and International Intervention*, Pluto Press, London 2002.

CHESTERMAN, Simon, *Just War Or Just Peace?*, Oxford University Press, New York, 2003.

ÇİÇEKLİ, Bülent, *Uluslararası Hukukta Mülteciler ve Sığınmacılar*, Seçkin, Ankara, 2009.

CLARK, Roger S., "The Role of the United Nations", *International Crime And Justice*, Mangai Natarajan (Ed.), Cambridge University Press, the USA, 2011.

COTTIER, Michael, "The Case of Switzerland", Claus Kress ve Flavia Lattanzi (Ed.), *The Rome Statute and Domestic Legal Orders: General Aspects and Constitutional Issues*, Il Sirente, 2000, ss. 219-250.

DEEN-RACSMANY, Zsuzsanna, "A new passport to impunity? Non-extradition of naturalized citizens versus criminal justice", *Journal of International Criminal Justice*, 2004, 2 (3), ss. 761-784.

DOĞAN, İlyas, *Devletler Hukuku*, Seçkin, Ankara, 2008

DÖRMANN, Knut, "The Legal Situation of 'unlawful/unprivileged combatants'", *International Review of the Red Cross*, No. 849, ss. 45-74.

DOSWALD-BECK, Louise ve Sylvain Vit , "International Humanitarian Law and Human Rights Law", *International Review of the Red Cross*, March-April 1993, No. 293, ss. 94-119.

DUNANT, Henry, *A Memory of Solferino*, ICRC, Geneva, 1939.

DURAN, Hasan, "Yeni Bir Müdahale Şekli 'İnsani Müdahale'", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Y.2001, C.6, S.1, ss. 87-94.

GOODWIN-GILL, Guy S., *International Protection and Assistance for Refugees and the Displaced: Institutional Challenges and United Nations Reform*, Mülteci  alışmaları Merkezi'nin d zenlediği workshop'ta sunulan tebliğ, Workshop: 'Refugee Protection in International Law: Contemporary Challenges', Oxford, 24 Nisan 2006, <http://www.unhcr.org/47e8d2a82.pdf> (18.01.2012).

GROTIUS, Hugo, *De Iure Belli ac Pacis*, Book II, ( ev: F.W. Kelsey) *The Law of War and Peace*, Classics of International Law, 1925.

GÜNDÜZ, Aslan *Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler  rnek Kararlar*, 4.Baskı, Beta, İstanbul, 2000.

HATHAWAY, James C., *The Rights Of Refugees Under International Law*, Cambridge University Press, the UK, 2005.

HENCKAERTS, Jean-Marie ve Louise Doswald-Beck, *Uluslararası İnsancıl Teamül ( rf-Adet) Hukuku*, Cilt I: Kurallar, ( ev) A. Emre  ktem ve diğerleri, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 66, İstanbul, 2005.

JAEGER, Gilbert, "On The History Of The International Protection Of Refugees", *IRRC*, September 2001, Vol. 83, No. 843, ss. 727-736.

JENNINGS, Robert ve Arthur Watts (Ed.), *Oppenheim's International Law*, Ninth Edition, Longman, London, 1992.

KESK N, Funda, "Darfur: Koruma Y k ml l đ  ve İnsancıl Müdahale Kavramları  er evesinde Bir İnceleme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 21, Bahar 2009, ss. 67-88.

KOF , Francis, Abiew, *The Evolution Of The Doctrine And Practice Of Humanitarian Intervention*, Kluwer Law International, Hague, 1999.

LAUTERPACHT, Elihu, ve Daniel Bethlehem, "The Scope and Content of the Principle of *Non-Refoulement*: Opinion", *Refugee Protection in International Law – UNHCR's Global Consultations on International Protection*, Erika Feller, Volker Türk ve Frances Nicholson (Ed.), Cambridge University Press, the UK, 2003, ss. 85-171.

LIEBLICH, Eliav, "Intervention and Consent: Consensual Forcible Interventions In Internal Armed Conflicts As International Agreements", *Boston University International Law Journal*, Vol. 29:337, 2011, ss. 337-382.

LIU, Hin-Yan, "Mercenaries in Libya: ramifications of the treatment of "armed mercenary personnel" under the arms embargo for private military

company contractors”, *Journal of Conflict & Security Law*, 2011, 16 (2), ss. 293-319.

LOWE, Vaughan, *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

MALANCZUK, Peter, *Akehurst’s Modern Introduction to International Law*, Routledge, London, 1997.

O’KEEFE, Roger, “The Grave Breaches Regime and Universal Jurisdiction”, *JICJ*, 7, 2009, ss. 811-831.

ODMAN, Tevfik, “Mülteci Hukukunda Uluslararası Düzenlemeler ve Uluslararası Standartlar”, *Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 17-56. (b)

ODMAN, Tevfik, *Mülteci Hukuku*, AÜ. SBF. İnsan Hakları Merkezi Yayınları No: 15, Ankara, 1995. (a)

PATTISON, James, *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene*, Oxford University Press, New York, 2010.

PAZARCI, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, Turhan, Ankara, 2007.

PERCY, Sarah, *Mercenaries: The History of A Norm in International Relations*, Oxford University Press, New York, 2007.

ROTMAN, Edgardo, “Foreword”, *Isidoro Zanotti, Extradition in Multilateral Treaties and Conventions Studies on the Law of Treaties Vol. 3*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2006.

ROUSSEAU, Jean-Jacques, *The Social Contract (1762)*, G.D.H. Cole (Çev), Book 3, J.M. Dent & Sons, London, 1973.

RUSESABAGINA, Paul, *An Ordinary Man*, Viking, USA, 2006.

SANDEL, Michael J., *What Money Can’t Buy: The Moral Limits of Markets*, The Tanner Lectures on Human Values,

<http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/sandel00.pdf>.

SASSOLI, Marco ve Antoine A. Bouvier, *How Does Law Protect In War?*, Volume I, Second Ed., ICRC, Geneva, 2006.

SASSOLI, Marco ve Antoine A. Bouvier, *How Does Law Protect In War?*, Volume II, Second Ed., ICRC, Geneva, 2006.

SUR, Melda, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 5. Baskı, Beta, İstanbul, 2011.

SUTTER, Philip, “The Continuing Role of Belligerent Reprisals”, *Journal of Conflict & Security Law*, 2008, 13 (1), ss.93-122.

TAŞDEMİR, Fatma, *Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009.

TEKİN, Segah, “İnsani Müdahale” Kavramı ve Libya’nın Geleceği, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, Ankara, Nisan 2011.

TESÓN, Fernando R., “The liberal case for humanitarian intervention”, *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, J.L. Holzgrefe ve Robert O. Keohane (Ed), Cambridge University Press, UK, 2003, ss. 93-129.

TEZCAN, Durmuş, Mustafa Ruhan Erdem ve R. Murat Önok, *Uluslararası Ceza Hukuku*, Seçkin, Ankara, 2009.

TÜRKMEN, Fusun, *İnsan Haklarının Yeni Boyutu İnsancıl Müdahale*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2006.

TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur, *İnsancıl Hukuka Giriş*, Beta, İstanbul, 2006.

ULUTAŞ, Ahmet, “Suçluların Geri Verilmesinde Vatandaşlığın Rolü ve Türk Vatandaşlığı Kanununun 28’inci Maddesinin Geri Verme Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi”, Ankara Barosu Dergisi, 2011/4, ss. 179-210

ÜNAL, Şeref, Uluslararası Hukuk, Yetkin, Ankara, 2005.

VERRI, Pietro, Dictionary of the International Law of Armed Conflict, ICRC, Geneva, 1992.

WHEELER, Nicholas J., Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society, Oxford University Press, New York, 2002.

WHITE, Nigel D., “The privatisation of military and security functions and human rights: comments on the UN Working Group’s draft Convention”, Human Rights Law Review, 2011, 11 (1), ss. 133-151.